

A beszélést és gondolkodást jelentő igék az obi-ugor nyelvekben

I. Dolgozatomhoz hasonló jelentéstani tanulmány mind ez ideig igen kevés jelent meg. Az indoeurópai nyelvek beszélést jelentő szavairól CARL D. BUCK írt összefoglaló tanulmányt „Words of Speaking and Saying in the Indo-European Languages” címmel (American Journal of Philology, XXXVI. Baltimore 1915). BUCK munkájától ösztönözve írta meg PAAVO SIRO „Puhumista merkitsevät verbit itämerensuomalaisissa kielissä” című doktori értekezését (MSFOu. 93). BUCK módszerétől eltérve SIRO nem elégszik meg az összegyűjtött szóanyag etimologizálásával és típusokba sorolásával, hanem igyekszik megragadni a jelentésváltozások okait is. BUCK rendszerint lexikális szóanyaggal dolgozott, és nem vette figyelembe, hogy sokkal célszerűbb mondatokba ágyazott szavakkal operálni a jelentés és a jelentésváltozások vizsgálatakor, sőt a jelentésváltozások okainak felderítése közben is.

Dolgozotomban a PAAVO SIRO tanulmányában kifejtett módszert követem. Feladatomban megnehezíti az a tény, hogy az obi-ugor nyelvek rendkívül szegényesen állnak szótáriródalom dolgában. Míg BUCKnak számtalan két- és többnyelvű, sőt etimológiai szótár állt rendelkezésére, obi-ugor részről csak az osztjákoknak van nagy nyelvjárási szótárunk, etimológiai szótára pedig még egyik közeli rokon nyelvünknek sincs. A szófejtésekben szótárak híján többnyire csak a finnugor vonatkozású etimológiai szótárak, valamint a folyóiratokban megjelent cikkek obi-ugor adataira támaszkodhattam. Az elemzésben felhasználtam a MUNKÁCSI, KANNISTO, valamint KÁLMÁN BÉLA gyűjtötte vogul, továbbá a REGULY, PATKAVOV, PÁPAY, STEINITZ, RÉDEI és KÁLMÁN BÉLA gyűjtötte osztják szövegeket,¹ amelyek sokszor nemzedékeken keresztül őrzött és változatlanul hagyományozott nyelvi állapotot tükröznek. A mai beszélt nyelvben sok szó jelentése esetleg már tovább is fejlődhetett, az élő nyelv vizsgálatára azonban nem volt alkalmam. Vizsgálataim során felhasználtam még a szótárak és szójegyzékek, valamint nagyobb összefoglaló tanulmányok adatait is.²

¹ MUNKÁCSI B., Vogul Népköltési Gyűjtemény I—IV. (= VNGy.); A. KANNISTO—M. LIMOLA, Wogulische Volksdichtung I—VI. (MSFOu. 101, 109, 111, 114, 116, 134 = WV.); KÁLMÁN B., Chrestomathia Vogulica, 1963 (= ChrVog); PATKANOV, Die Irtysh-Ostjaken und ihre Volkspoese (= IO); PÁPAY J., Osztják Népköltési Gyűjtemény, Bp. 1905 (= ONGy.); PÁPAY J., Északi osztják nyelv tanulmányok, Bp. 1910 (= ÉONy.); PÁPAY—FAZEKAS, Északi-osztják medveénekek, Bp. 1934 (= OM.); REGULY—PÁPAY—ZSIRAI—FOKOS, Osztják hőségei I—III. (= OH.); STEINITZ, Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen I—II, Tartu—Stockholm 1939, 1941 (= OVE).

² AHLQVIST, Über die Sprache der Nord-Ostjaken. I. Sprachtexte und Wörtersammlung, Helsingfors 1880 (osztj. adat előtt = AHLQV.); AHLQVIST, Wogulisches Wörterverzeichnis, MSFOu 2 (vog. adat előtt = AHLQV.); Баландин—Вахрушева, Мансийско-

A téma kidolgozása közben a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy a tárgyalt nyelvek közül egyik sem anyanyelvem, így a mondatösszefüggés adta jelentésélmény bennem nem alakulhatott ki közvetlenül, s csak a leg-pontosabb, szó szerinti fordítás vezetett a kívánt eredményre. Az obi-ugor nyelvek, bár a magyar nyelv legközelebbi rokonai, szerkezetükben sokkal inkább eltérnek a magyartól, mint pl. a balti finn nyelvek egymástól.

2. A gondolkodás és a beszéd. Az emberi beszéd három fő tényezője: a beszélő, a hallgató és a beszéd tárgya (vö. PAPP I.: MNy. XLVIII, 89–102). A beszélő mondatbeli kifejezője rendszerint az alany, ritkábban más mondatrész (szenvedő szerkezet logikai alanyát a vogulban latívusszal, az osztjákban locatívusszal fejezik ki). A hallgatót legtöbbször grammatikailag nem jelöljük, csak odaértjük. (Ha a hallgató személye nem érthető bele a mondatba, akkor már ennek a tényezőnek a hiánya hangos „gondolkodást” jelent.) Néha datívusszal vagy valamilyen latívusi jelentésű névutós szerkezettel jelöljük a hallgatót a mondatban. A beszéd tárgyára vagy tárgy bővítmény vagy tárgyas ragozás utal. A beszédnek vannak más tényezői is, mint pl. a beszédtevékenység helye és ideje, ezek azonban a beszélést jelentő szavak vizsgálata közben irrelevánsnak tekinthetők.

Az emberi gondolkodásnak két fontos tényezője: a gondolkodó személy, valamint a gondolat tárgya. Az a tény, hogy maga a gondolkodás tevékenysége akusztikailag nem realizálódik, egy harmadik tényező felvételét automatikusan kizárja. A gondolkodás folyamata tehát a gondolkodó és a gondolat tárgya között jelent kapcsolatteremtést. A gondolkodó személyének nyelvtani kifejezője a mondatban ugyancsak az alany (szenvedő szerkezetben, mint a beszélőnél), a gondolat tárgya pedig a tárgy. A beszédtevékenységhez hasonlóan a gondolkodásnak is lehet helye és ideje, ezek azonban szintén irrelevánsok a gondolkodást jelentő szavak viszonylatában.

Ha a beszéd és a gondolkodás tényezőit egymásra vetítjük, láthatjuk, hogy a gondolkodás folyamata egy tényezővel kevesebbet tartalmaz: hiányzik a hallgatónak megfelelő „gondolat-olvasó v. kitaláló” (akinek néma gondolatainkat „közölni” tudnánk). A közlés funkcióját látja el a beszéd, amely által tehát gondolatainkat közöljük a hallgatóval. A gondolkodás látja el a nyelv logikai, a beszéd pedig a kommunikatív funkcióját. A nyelvnek pótolhatatlan szerepe van a gondolkodásban: egy gondolatelemhez egy konkrét hangmozzanat társul. Ez a két elem szoros kapcsolatba lép egymással, ezáltal gondolatban bármikor felidézhetem az objektív világ egy darabját. A nyelv azonban nem egyszerűen az emberi gondolkodást segíti, hanem együtt a gondolatközlés eszköze is. A gondolkodás és a beszéd tehát szorosan összefügg egymással. Az emberi társadalom nyelvi jeleket teremtett mind a gondolkodás, mind a beszéd fogalmának jelölésére. Mivel a beszéd a gondolkodás tükörképe, akusztikai megvalósulása, a beszéd és a gondolkodás nyelvi jelölői is nagyjából rokonságot mutatnak a grammatikai rendszerben való viselkedésükben. A gondolkodást és a beszélést jelentő szavak párhuzamos tárgyalása tehát lehetséges, sőt célszerű is.

русский словарь, Leningrád 1958 (= BV.); БЕКЕ Ö., Északi-osztják szójegyzék, KSz. 8–9 (= БЕКЕ); MUNKÁCSI, Déli osztják szójegyzék, UF. 12 (= PÁP.—MUNK.); ПАТКАНОВ, Irtisi osztják szójegyzék, Вр. 1902 (= ПАТК.); Ромбандеева, Русско-маньсийский словарь для маньсийской школы, Leningrád 1954 (= ROMB.); KANNISTO, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen, FUF XVII (= Tat.); KÁLMÁN B., Die russischen Lehnwörter im Wogulischen, Bp. 1961 (= RussLw.).

3. Egy ilyen dolgozatnak az a legelső célja, hogy a szóba kerülő szavak etimológiáját adja, amennyire ez az eddigi kutatások alapján lehetséges, másodszor pedig az, hogy egy-egy szó idők folyamán bekövetkezett jelentésváltozásának folyamatáról adjon felvilágosítást, ill. magyarázatot. Két kérdést kell tisztáznunk: 1. mi volt a beszélést és gondolkodást jelentő szavak eredeti jelentése; 2. milyen jelentések hordozójává fejlődtek tovább ezek a szavak. Mindkét kérdés megvilágítása közben — amennyiben lehetséges — tekintetbe kell venni a jelentésváltozás okait is.

4. Jelentés és módszer. Egy szó jelentése nem más, mint azok az érzések és gondolatok, amelyek tudatunkban ébrednek, amikor az illető szót halljuk vagy olvassuk. A meghatározott szójelentés tehát az a jelentésváltozás, amely tudatunkban a szóhoz kapcsolódik. A szójelentést a szó mondatbeli viszonya határozza meg, tehát a szituációtól függ. Egy szó a beszédbe számtalan szituációban fordulhat elő. Ezeknek a kifejezőkapcsolatoknak a számát lényegesen redukálja az a tény, hogy a kifejezések közötti különbség kettős: variáció és disztinkció.³ Ennek alapján a kifejezések között alaki típusokat állíthatunk fel, mert a variációk legtöbbször azonos kifejezőtípusba tartoznak, a disztinkciók azonban nem.

Az a kifejezés, amelynek központi tagja ige, általában mondatot alkot. Ez az ige tölti be a mondatban az állítmány (P) szerepét. Az állítmány funkciójában szereplő ige a mondatban ragozott (finitum) alakban jelentkezik. Az ige azonban előfordulhat — nem állítmányként — vb. infinitum alakban, esetleg egy más igei állítmány tárgyaként vagy valamilyen más mondatrészként. Az ige jelentése szempontjából azonban közömbös, hogy vb. finitum vagy infinitum alakban szerepel-e. Pl. *Numi-Tārem āšem namsaxti* 'Numi-Tārem atyám gondolkozik'; *Numi-Tārem āšem namsaxtuñkwé pati* 'Numi-Tārem atyám gondolkozni kezd'; *Numi-Tārem āšemné namsaxtuñkwé eri* 'Numi-Tārem atyámnak gondolkoznia kell' stb. A *namsaxti* ige szempontjából mind a három kifejezés ugyanabba a kifejezőtípusba tartozik (a kifejezések egymásnak variációi).

4. 1. Intranszitiv kifejezőtípus. A kifejezőtípusok közül legegyszerűbb az, amelyben állítmányon kívül (P) még egy bővítmény van: azaz egy intranszitiv ige alannyal (S), pl. osztj. 0. *lou ant pōdērdas* 'ő nem beszélt' (ÉONY. 178):

S — Ps

Ps

(s=alanyi ragozás). Azt az igét, amely bizonyos helyzetekben tárgy nélkül fordul elő, egyétként azonban kaphat tárgyat, tranzitívnak szokták tekinteni (SIRO: 27). Pl. vog. K. *voxtāp kharpēl lāsūl voxti* 'a verő lassan ver' (VNGy. I,

³ Egy kifejezés egy másik variációja akkor, amikor közöttük csupán alaki különbségek vannak, de jelentésük ugyanaz, vagy amikor két kifejezés jelentésben különböző, de alakilag azonos: $A_j = B_j$ vagy $A_f = B_f$ (j = jelentés, f = alak). — Egy kifejezés a másiknak disztinkciója akkor, ha azok alakjukban is és jelentésükben is egyaránt különböznek egymástól: $A_j \neq B_j$ vagy $A_f \neq B_f$ (SIRO, 25). A *taw xasā potērti* 'ő hosszú ideig beszél' kifejezés a *taw potērti* 'ő beszél' kifejezés variációja, míg a *taw sarī potēr potērti* 'ő igaz szót szól' kifejezés disztinkciója a *taw potērti* 'ő beszél' kifejezésnek, ha a *potērti* ige jelentését elemezzük.

171). Az ehhez hasonló példákat a következőkben az intranszitiv kifejezés-típusba sorolom. Az obi-ugor nyelvekben az intranszitiv kifejezéstípus felismerését megkönnyíti az a tény, hogy a vogulban és az osztjákban alany és alanyi ragozásban levő igei állítmány együtt mindig intranszitiv, de tárgy-as ragozás esetén eo ipso tranzitiv kifejezést alkot.

4.2. Tranzitiv kifejezéstípus. Tranzitívák az olyan kifejezések, amelyekben állítmány (és alany) mellett tárgy (0) is van:

$$S - O - P$$

Az obi-ugor nyelvekben a tárgy el is maradhat, ha odaértendő, vagy az ige tárgy-as személyragja utal rá:

$$S - Po \quad Po$$

(o=tárgyas ragozás) Pl. vog. É. *am at vā'ilem* 'én nem tudom' (VNGy. I, 6); osztj. Szin. *mā qt ūj'tlem* 'ich weiss nicht' (OVE. 97). Ezeket a kifejezéseket nem sorolom az intranszitiv kifejezéstípusba.

Az állítmány tárgya lehet főnév (vagy névmás), mondat, infinitivus (vagy participium). Pl. *taw nāmt nāmsaxts. taw nāmsaxts.* „*am kwonā kwā-le'im*”. *taw kwonā kwāluñkwē nāmsaxts.* — Ezek között a kifejezések között különbséget kell tenni, noha mindhárom jelentése azonos. Az első kifejezéstípust SIRO egyszerűen tranzitívnek, a másodikat diktívnek, a harmadikat modálisnak nevezi (28).

A tárgytól elkülönítve szokták tárgyalni az ún. belső tárgyat, pl. vog. Szo. *sispal ālne nōmt ul nōmseen!* 'denke keinen auf der Rückenseite befindlichen Gedanken!' (WV. V, 64). A belső tárgy az állítmányként szereplő ige szócsaládjába tartozó szó, pl. *életét éli*, fi. *elää elämäänsä* stb. A kifejezéstípusok vizsgálata közben a belső tárgy különválasztása fölösleges, a példamondatok tehát a tranzitiv kifejezéstípusba tartoznak. — Az állítmány kiterjedési határozója, amely alakja szerint tárgyeset, nem alkot lényeges kifejezési tagot, pl. *taw xasä poterti* 'ő hosszú ideig beszél'. Az állítmány vizsgálatakor az ilyen tárgyszerű bővítmény elhanyagolható.

A finnben a beszélést és gondolkodást jelentő igék tárgyának alakja jelöli az állítmánnyal kifejezett cselekvés aspektusát. A folyamatos igék tárgya részleges (*Hän puhuu unkaria*), a befejezett igék teljes tárgyat kapnak (*Hän sanoi sanan*). — A vogul is két tárgyalakot különböztet meg, ezek jellege azonban teljesen eltér a finnben jelentkező tárgyváltakozástól. A vogulban a két tárgyalak a tárgyszó határozott, ill. határozatlan voltát jelöli. A helyzet a következő: az északi vogulban nominativusban (alapalakban) áll az alany, a tárgy, a főnévi jelző és a birtokos jelző (KÁLMÁN, ChrVog. 27). Az É. nyelvjáráások, valamint a P. és ÉV. nem ismerik a többi nyelvjáráásban jelentkező *-m.*-ragos accusativust, a P. és ÉV. a határozott tárgy jelölésére az eredetileg partitívusi funkcióban álló elativus-ablativus *-na* ragot használja (LIIMOLA: JSFOu. LVII/1, 25—47 és MSFOu. 134: 24—44). A határozatlan tárgyat minden nyelvjáráás nominatívusszal fejezi ki. Pl. vog. AL. *uj šörp äls* 'a medve egy jávort ölt' (VNYj. 156). Határozott tárgy esetén az ige is tárgy-as ragozású, pl. vog. KL. *kāimē kwān-tärtälñ!* 'ereszd ki a macskát!' (VNYj. 105). Az osztjákban nem maradt meg az uráli *m* accusativusrag. A tárgyat határozott vagy határozatlan voltára való tekintet nélkül a nominativus jelöli. A tárgy határozottságát a tárgy-as igei személyragok mutatják, pl. Ser. *ma ar tañkē*

wetsəm 'ich habe viele Eichhörnchen erlegt' (OChr. 74); *Ser. ma tām tanke wetsəm* 'ich habe dieses Eichhörnchen erlegt' (OChr. 74).

Az obi-ugor nyelvekben gyakran használnak szenvedő igeragozást. Ennek az a magyarázata, hogy a beszélő a lélektani alanyt nyelvtanilag is alany formájában akarja kifejezni, pl. vog. FL. *mīrsyšsnēxum numitōrum-jāyēn tīy tī lāββas*... 'den die Welt beschauenden Mann bestimmte hierher der Obere-Gott, sein Vater...' (WV. I, 82); osztj. Szin. *χοjη at ūjōtlajēn?* 'wer kennt dich nicht?' (OVE. 72). A szenvedő állítmány alanya logikailag tárgy, mivel az szenvedő el az igével kifejezett cselekvést, ezért az ilyen kifejezéseket a tranzitív kifejezéstípusba sorolom. A vogulban a szenvedő igéknek a tárgya sokszor instrumentálisragos névszó, pl. É. *tōral majwesum* 'kendőt adott nekem (kendővel megajándékoztattam)' (vö. KÁLMÁN, ChrVog. 46). Ezeket a példákat is a tranzitív kifejezéstípusban tárgyalom.

4.3. Diktív kifejezéstípusok. A beszélést és a gondolkodást jelentő szavak ebben a kifejezéstípusban fordulnak elő leggyakrabban. Diktív az olyan kifejezés, amelynek tárgya mondat. Ez a kifejezéstípus altípusokra oszlik attól függően, hogy milyen alakban jelentkezik ez a tárgyforma.

4.31. „Egyenes beszéd”⁴ Ilyenkor az idézőmondat az idézet (= tárgy) előtt van:

$S - P : „O”$

Pl. vog. É. *apyä lāwi*: „nañ manä molēχ jālsēn? 'öcsikéje mondja: „Micsoda gyorsan jártál te?”’ (VNGy. IV, 254).

4.32. Vannak olyan esetek, amikor az idézőmondat kettészakítja az idézetet. Ilyenkor beszélünk „közbevetett idézőmondat”-ról:

$„O” - S - P - „O”$

Pl. vog. FK. „om ēkum” — *lāwi* — „*khwtē mēnēs, khwqñē khašwē?*” ’ ’Az én feleségem” — úgymond — „hogy hova ment, ki tudja azt!”’ (VNGy. II, 225).

4.33. „Kísérő idézőmondat”-ról van szó, amikor az idézőmondat az idézet mögé kerül:

$„O” - S - P$

Pl. vog. FL. „*akw pal min!*” — *lawwāsēm* ’ „Félre takarodj!” — mondta nekem” (VNGy. IV, 39).

4.34. Külön kell tárgyalnunk a „fügő beszéd” kifejezéstípust. Pl. osztj. I. *nun-sar jāsta, man jidem!* 'du aber sage, ich komme!' (IO. 16). A tárgyként álló mondatot igen ritkán a *što* 'hogy' kötőszó is bevezetheti, pl. vog. T. *leβē'm, što nēün elū's* 'ich sage, dass du ihn erschlagen hast' (WV. III, 170). A vogulban az ilyen típusból kevés van, az osztjákban kötőszavas példát nem is találtam.

$S - P, (što) O$

⁴ Az idézőjelek használata az altípusokban csupán a típus jellegének kiemelését szolgálja, hiszen a gondolkodást jelentő igék után egyenes beszéd terminust nem lehet alkalmazni.

Az „egyenes beszéd” kifejezéstípust a „függő beszéd”-től az esetleges kötőszó világosan elkülöníti. Akkor azonban, amikor nincs kötőszó, igen nagy elővigyázatossággal kell végeznünk a két kifejezés elkülönítését. A gyűjtő sokszor nem jelzi kettősponttal és idézőjellel, hogy „egyenes beszéd” kifejezéstípusról van szó. A szövegkörnyezetből azonban mindenkor kiderül, hogy a főmondatról csupán vesszővel elválasztott tárgyi mellékmondat valójában „egyenes beszéd”, pl. vog. K. *nəŋ nãmsá'n á'z kɔdɔnɪlǽxu iãnãŋβæzt* 'du meinst, (dass) sie hinabgewischt wurden, um nur so verloren zu gehen' (WV. II, 583). Nem sorolhatjuk azonban az „egyenes beszéd” kifejezéstípusba a következő mondatot: osztj. O. *mundi lausèn, iazəŋ an' túsən* 'az imént mondtad, hogy nem hoztál hírt' (ÉONy. 171). „Egyenes beszéd” esetén a tárgyi mellékmondatnak egyes szám 1. személyben kellene állnia: *mundi lausèn: „iazəŋ an' túsəm”*.

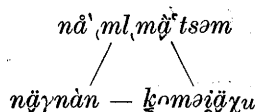
4.35. Jellegénél fogva eltér az előbbiektől az olyan kifejezés, amelynek tárgya **f ü g g ő k é r d é s** pl. vog. FK. *om êkum khwq̄tè mènés, khwq̄nè khq̄swè!* 'az én feleségem hogy hova ment, ki tudja azt!' (VNGy. II, 225).

A beszélést és gondolkodást jelentő igék „egyenes beszéd” és „függő beszéd” kifejezéstípusokban egyaránt előfordulhatnak. Ezek a kifejezéstípusok egymásba transzformálhatók. A *hogy*-kötőszavas mellékmondat pl. mindenkor „egyenes beszéd”-dé alakítható át, pl. vog. T. *leβ̄ɛ'm, što neŷn elŷ's* 'ich sage, dass du ihn erschlagen hast' (WV. III, 170): *leβ̄ɛ'm: „neŷn elŷ's”* 'Én mondom: „Te ölted meg őt”.

4.4. M o d á l i s k i f e j e z é s t í p u s. Jellegét tekintve ez is tranzitív kifejezéstípus, annak egyik változata. Modális az a kifejezés, amelynek tárgya infinitívus (SIRO: 28).

Mindegyik infinitívus állhat tárggyal és tárgy nélkül. Tárggyal pl. vog. É. *pãntã āpã nuwituñkwe xañsulés* 'sógora megtanult bölcsőt ringatni' (VNGy. IV, 249), tárgy nélkül pl. vog. É. *man űrel ǫluñkwè lãwè'in?* 'miképpen reneled, hogy éljünk?' (VNGy. I, 148).

A vogulban és az osztjákban éppúgy mint a magyarban, nem minden accusativus és infinitívus kapcsolata accusativus cum infinitivo, pl. vog. É. *kwonél sãltém ajiñ xum-pi' saïruñkwè tãnyi* 'a kívülről jött apródot szét akarja vágni' (VNGy. II, 20); osztj. É. *ǫr lãsəl-ǫãntti mandǫl* 'sok vadászurokját megnézni megy' (OM. 24). A vezérigének ugyanis logikai összefüggésben kell lennie mind az infinitívusszal, mind annak tárgyával, tehát kell, hogy az infinitívus tárgya egyben a vezérszó tárgya is legyen! A vogulban és az osztjákban verba sentiendi és dicendi után áll cum inf., pl. vog. É. *Sorni-Kworés āšukwè namèr jiwèp salik poxënë sãt tòmil . . . lãwès tãrãtañkwè* 'S. K. atyuska sűrű fájú fekete bozót oldalába hét jávorünőt mondta, hogy alábo-csát' (VNGy. I, 91); vog. K. *nã'ml.mǫ'tsəm nəŋnãn kɔmǫiǫxu* 'ich habe gedacht dich zu heiraten' (WV. II, 245). A vezérszó: *nã'ml.mǫ'tsəm*, ettől függ egy infinitívuszos szerkezet: *nəŋnãn kɔmǫiǫxu*. Mind a két tag külön-külön tárgya a vezérszónak, ugyanakkor egymással is tárgyi viszonyban vannak:

Az osztjában az acc. cum inf. szerkezet használata jóval ritkább, mint a vogulban, de elvétve itt is megtalálható, pl. osztj. Szin. *mā in nq̄n̄n x̄alewt kitti n̄ym̄sl̄m* 'ich denke dich nun morgen wegzuschicken' (OVE. 155). Az ilyen tárggyal álló infinitivust a következőkben a c c . c u m i n f. kifejezés-típusnak nevezem:

$$S - O - O_i - P$$

(i = infinitivus); a tárgy nélkül álló infinitivust egyszerűen infinitívuszos szerkezetnek:

$$S - O_i - P$$

(emellett állhat ugyan tárgy, de ez nem áll szoros logikai viszonyban a vezérszóval), pl. osztj. Ser. *ārijta kē mā x̄š̄t̄m* 'zu singen verstehe ich' (OVE. 434).

4.5. Participiumos szerkezet. Az acc. cum inf. kifejezés-típushoz hasonlóan ez is a tranzitív kifejezés-típus egyik altípusa, csakhogy itt az igeveves szerkezetté alakított tárgyi mellékmondat állítmányát nem infinitivus, hanem egy másik nomen verbale, nevezetesen part. praes. vagy part. praet. fejezi ki. A beolvasztott tárgyi mellékmondat alanya a szerkezet participium tagjának a tárgya lesz, személyes névmás esetén a participiumon megfelelő személyű birtokos személyraggal jelölik a mellékmondat alanyának személyét. Ha a tárgyi mellékmondat által kifejezett cselekvés egyidejű a főmondat állítmányának cselekvésével, a participiumnak a praesensét használják, pl. osztj. É. *išem kartla ōn šer̄n̄ x̄t̄ q̄m̄vstal al̄tla* 'öcsém vasláncos jeles házat üt fel, azt mondják' (ONGy. 182). Ha a mellékmondat állítmánya múlt idejű, akkor part. praet.-ot használnak, pl. vog. K. *khwaš̄ē mēnm̄t̄ oqt̄ khañ̄ši* 'azt sem tudja, hogy hosszú ideig ment-e' (VNGy. II, 226); osztj. É. *pun̄n̄ vq̄j pun̄a p̄nt̄m vantsem* 'szőrös állat szőrét eltűnni láttam' (ONGy. 251). A verbum sentiendine van tehát egy közvetlen tárgya, a participiumos szerkezetté transzformált tárgyi mellékmondat, amelyhez ismét egy tárgy kapcsolódik, amely végső soron a verbum regensnek is tárgya:

$$\begin{array}{c} \text{vantsem} \\ \diagdown \quad \diagup \\ \text{p̄nt̄m} - \text{pun̄a} \end{array}$$

A tárgyi participiumos szerkezet alakilag teljesen megfelel az acc. cum inf.-nak

$$S - O - O_p - P$$

(p = participium); verba sentiendi és dicendi, valamint gondolkodást jelentő vezéрге mellett áll (a vogul igeveves szerkezetekről vö. Sz. KISPÁL M., A vogul igeveves mondatana, 180—4 és 264—6). A participium tárgya logikailag alany, mint a fenti esetben: „Láttam, hogy szőrös állat szőre eltűnt.” A mellékmondat állítmányaként szereplő ige ugyanis intranszítív, így természeténél fogva nem is vehetne magához tárgyat, az accusativus csupán szerkezeti szükség-szerűség.

A participiumos szerkezetet egyszerű tranzitív kifejezésnek is fel lehetne fogni, ha azt tesszük fel, hogy a participium ezekben a kifejezés-típusokban

nomen actionis. A finnugor nyelvekben gyakran előfordul, hogy melléknévi igenév nomen actionis értékben használatos, pl. *ṽṽḡ kisnem sis* 'miközben az utat kerestem (útkeresésem közben)' (KÁLMÁN, ChrVog. 47). A következő oszty. É. kifejezés *ánt leumen ailetlen* 'nem ettél, azt mondom' (OH. III, 131) tehát így értelmezhető: 'a nem evésedet mondom'. Más összefüggésekből kiderül azonban, hogy itt nem csupán egyszerű tranzitív kifejezésről van szó. A participiumos szerkezetet két tényező különbözteti meg a tranzitív kifejezéstől: 1. a participium mint tárgy idejűséget fejez ki, idővonatkozása van, 2. a participium tárgyát nem mindenkor lehet birtokos jelzőnek tekinteni, mert e két tag közé más mondatrészek is beékelődhetnek, pl. *āi nāi šidī ēnmaltmāl ālātā* mondatot a *šidī* 'így' bővítmény nélkül fordíthatnók a következőképpen: 'a kis fedelelnő fölnevelést emlegetik', a *šidī* bővítmény jelenlétében azonban nem teljesen helyes a participiumos szerkezetet birtokos szerkezetnek felfogni. Célzerű tehát ezt a kifejezéstípust is — az acc. cum inf.-hoz hasonlóan — külön kifejezéstípusnak venni.

A finnben is megtalálható egy hasonló tárgyi participiumos szerkezet. A tárgyi mellékmondat állítmányának idejét a megfelelő participium jelöli: jelen idejű állítmány participium imperfectummá (*Näen isän tulevan*), múlt idejű állítmány pedig participium perfectummá transzformálódik (*Näin isän tulleen*).

4.6. Tranzitív-predikatív kifejezéstípus. Azonos kifejezéstípusokban azonos szavak helyébe mindig a legáltalánosabb szót téve, az illető kifejezéseket — a kifejezéstípus keretein belül — disztinktív variációkra oszthatjuk (SIRO, 36). Pl.

A) vog. FL. *pauli lāwuñkwē jāni nāñki* 'falunak, hogy mondják, nagyobbak látszik' (VNGy. IV, 214),

B) vog. É. *Vas-γuri-tumpi oss lāwarwē!* 'Gyomorzacskó-dombnak hadd nevezzék!' (VNGy. II, 179).

Ha a B) pontban szereplő *lāwi* helyébe a *namēji* 'hív, nevez vminek' igét tesszük, több hasonló példát megfigyelve, arra az eredményre jutunk, hogy az ilyen kifejezésekben a leggyakrabban használt ige a *namēji*, míg az A) kifejezésben a *lāwi* látszik gyakoribbnak. Ha van két, egy típusba tartozó kifejezésünk: A és B, amelyek olyanok; hogy a B-ben levő kifejezéstag helyébe más kifejezést tehetünk anélkül, hogy annak jelentése megváltoznék, a B kifejezés az A kifejezés disztinktív variációja.

Ez a kifejezés: vog. K. *ēškiōtärγ l'āββa* 'man nennt ihn den Eški-Fürsten' (WV. I, 109), vagy oszty. O. *χōrēḡ iāχ āziḡ laullēli* 'a χōrēḡ-népet mondja atyjának' (ÉONy. 160) egyik eddig tárgyalt kifejezéstípusba sem sorolható. Az ilyen kifejezést SIRO tranzitív-predikatívnek nevezi (38). Ebben a kifejezéstípusban két disztinktív variáció van: 1) 'mond': vog. É. *pauli lāwuñkwē jāni nāñki* 'falunak, hogy mondják, nagyobbak látszik' (VNGy. IV, 214) és 2) 'hív (vminek)'; vog. K. *ēškiōtärγ l'āββa* 'man nennt ihn den Eški-Fürsten' (WV. I, 109). A jelentésváltozás itt még nem ment végbe teljesen, a tranzitív-predikatív kifejezéstípusban még mind a két disztinktív variáció előfordul.

A tranzitív predikatív kifejezés mindig két mondatra transzformálható: *l'āββa: tγ ēškiōtär*. Hasonlítsuk ezt össze az eredeti mondatlal *ēškiōtärγ l'āββa!* Láthatjuk, hogy ami ebben a mondatban csak egy mondatrész, az a transzformált mondatban egy egész mondat, amelyben a két tag között állít-

mányi viszony van. Az eredeti mondatban ugyanezt az állítmányi viszonyt a translatívus rag fejezi ki, az *ōterāy* bővítmény tehát egy egész mondatot pótol. Az osztjákban nagyon kevés tranzitív-predikatív kifejezés van, úgyszólván csak elvétve lehet találni egyet-egyet. Ez abból ered, hogy az osztják nyelvjárások többségében nincs translatívus. A keleti nyelvjárásokból, amelyekben megtalálható, nem álltak szövegek rendelkezésemre.

4.7. Tranzitív-datívuszi kifejezéstípus. Az intranszitiv kifejezéstípusban a beszéd fő tényezői közül a beszélő van jelen, a tranzitív kifejezéstípusban már a beszéd tárgya is megjelenik. Van a tranzitív típusnak olyan esete is, amikor a beszéd harmadik tényezője, a hallgató is jelen van. Ennek nyelvtani kifejező eszköze — minthogy datívus sem a vogulban, sem az osztjákban nincs — a latívus, de gyakrabban valami latívus jelentésű névutó. Pl. vog. T. *nīv'n lānt*: „*kōšl'β mināntēm ēn,ōš'u,χen*” 'er sagt zu seiner Frau: „Ich gehe zu dem Alten auf Besuch” (WV. I, 129); vog. É. *jāni' pīyā ājkā nūpēl lāwi*: „*Πυρῆν-τῦρ ἀλέμ-πάλτ . . . ἀλνῆ υἱ κἀσῖν λῆνῆ χᾶντῆμ*” 'nagyobbik fiához az öreghez szól: „Bálványos tónak baloldalán . . . megöleendő „állat” vigasságos útját találtam” (VNGy. III, 369—70); osztj. I. *nunen ai-keť jāstedēn* 'ich werde dir ein Wort sagen' (IO. 114); osztj. O. *tut pēlā laulāl*: „*si pāmpai noχlūi!*” 'a tűznek szól: „Ezt a fűrakást fald föl!” (ÉONy. 1).

Ebben a kifejezéstípusban gondolkodást jelentő ige nem szerepelhet, hiszen a gondolkodás folyamatából a harmadik tényező, a beszéd síkján a hallgató, hiányzik. Vizsgálataim során arra az eredményre jutottam, hogy ebben a kifejezéstípusban semmilyen jelentésváltozás nem történt, ezért a példaanyag felduzzasztásának elkerülése végett a tárgyalás folyamán nem választom el azt a kifejezéstípust a tranzitív, ill. az „egyes beszéd” kifejezéstípusoktól.

5. Jelentésegységek. Minden nyelvben, így a vogulban és az osztjákban is, sok szó található, amely a beszélés és a gondolkodás fogalmkörébe tartozik. Nem tűzhetem ki célul, hogy az összes e fogalmkörbe tartozó szavakat tárgyaljam, hiszen ez a terjedelem rovására menne, s ezenkívül nehéz is lenne rendet teremteni a mérhetetlen szóanyagban. Csupán a gondolkodás és a beszélés jelentésegységeit tárgyalom. Jelentésegységen értem azokat a szavakat, amelyek egy fogalmkör jelentésének legalapvetőbb jegyeit tartalmazzák. A jelentésegységek viszonylag zárt rendszert alkotnak. A rendszeren belül egy-egy szó jelentésének vagy funkciójának megváltozása maga után vonja az összes többi szó jelentésének vagy funkciójának ugyanolyan rányú megváltozását.

A beszélést jelentő szavak vizsgálata közben azonnal szembetűnik, hogy minden nyelvben különbséget tesznek beszélés és mondas között. Vegyük példának a vogul északi nyelvjárását! A *lāwi* 'mond' és a *potērti* 'beszél' oly világosan elkülönül egymástól, hogy csak ritkán cserélik fel egyiket a másikkal. A *potērti* magát a beszélés folyamatát jelöli, míg a *lāwi* jelentését vizsgálva, a hangsúly a cselekvés tartalmán, eredményén van. Ugyanígy a magyarban valaki *finnül beszél*, *világosan beszél*, *a gyerek beszélni tanul*, de valami határozott dolgot mindig *mondunk* (vö. *Sokat beszélt, de keveset mondott!*). Ez a kettősség a mondat szerkezetben is jelentkezik: a *potērti* intranszitiv, vagy esetleg határozatlan tárgyat kap — pl. *mañnar pō'treym?* 'was

sprichst du?' (WV. II, 137) —, a *lāwi* rendszeren tranzitív, s határozott tárgyat kap, egyenes vagy függő beszéd kapcsolódhat hozzá.

A beszélés és mondas fogalma mellett csaknem minden nyelvben megkülönböztetik a beszélget és az elbeszél fogalmakat is. A *beszélget* majdnem ugyanaz, mint a *beszél*. A nyomaték itt is a beszélés tevékenységéről van szó. Ilyenkor a mondatban a következő bővítmények fordulnak elő: *jürtel* '-val, -vel együtt', vagy az alany áll többes számban, mellette a *çalént* 'egymás közt' bővítménnyel. A beszélés és a beszélgetés fogalmának közeli rokonsága magyarázza, hogy sem a magyarban, sem az obi ugor nyelvekben nem foglalódott le külön szó a beszélgetés fogalmának jelölésére. Az északi vogulban pl. a *poterti* fejezi ki mind a két fogalmat, a finnben viszont a *puhua* mellett megvan a *keskustella* vagy *jutella* is.

Az elbeszél jelentésségység északi vogul kifejezője a *mōjti* 'mesél, elbeszél'. A *mōjti* fogalmilag a *lāwi* és a *poterti* között foglal helyet: az esemény múlását adja elő, ugyanakkor tranzitív. A legbiztosabb alaki kritérium, amelyből kiderül, hogy elbeszélésről van szó, az, hogy tárgyként a *mōjt* 'mese, rege' áll.

Hasonló szópárok, mint a magyar *mond* és *beszél*, vogul *lāwi* és *poterti*, a balti finn (SIRO, 20) és az indoeurópai nyelvekben is megvannak (BUCK, 3).

A gondolkodást jelentő szavaknál a jelentésségységek nem különülnek el ilyen világosan. Belőlük jóval több is van, mint a beszélést jelentő szavakból. Az északi vogulban a következő jelentésségységeket különíthetjük el a gondolkodást jelentő igék körében: *ņamsi* 'gondol', *ņamsaxti* 'gondolkodik', *čanši* 'tud, ismer' és *ärteli* 'értékel, becsül'. A *ņamsi* és a *ņamsaxti* párt nagyjából párhuzamba állíthatjuk a beszélést jelentő szavak síkján a *lāwi* és *poterti* igepárral. Valami meghatározott dolgot mindig gondolunk, ilyenformán a *ņamsi* tranzitív. Bővítményül határozott tárgy (esetleg lativus), „egyenes” vagy „függő beszéd”, esetleg infinitívus kapcsolódhat hozzá. A *ņamsaxti* ige jelentésében maga a gondolkodás folyamata áll előtérben, így intranszítív, a *poterti*hez hasonlóan. A *čanši* nem a gondolkodás folyamatát, hanem a megismerés eredményét, állapotot jelöl. A mondatban tranzitív. Az *ärteli* rokon a *ņamsaxti*-val. Az utóbbihoz hasonlóan ugyanis a gondolkodás folyamata áll előtérben, amely bizonyos vélekedést, értékelést is tartalmaz, ugyanakkor gyakran tranzitív.

A beszélést jelentő igéknek négy jelentésségysége van: „mond”, „beszél”, „beszélget” és „elbeszél”. Ezeket a fogalmakat több értelemben használják ezért SIRO félreértések elkerülése végett latinul nevezi el őket: *DICO* (tranzitív, diktív, modális és tranzitív-predikatív kifejezés-típusban), *LOQUOR* (intranszítív, határozatlan tárgy esetén tranzitív, és diktív kifejezés-típusban *DICO* helyett), *COLLOQUOR* (intranszítív és ritkán diktív kifejezés-típusban) és *NARRO* (tranzitív és diktív kifejezés-típusban).

A gondolkodást jelentő igéknek szintén négy jelentésségységet tárgyalom: „gondol”, „gondolkodik”, „tud” és „becsül”. SIRO módszerét követve ezeket a jelentésségységeket is latin szavakkal szimbolizálom: *COGITO* (tranzitív, intranszítív, „egyenes beszéd”, modális és tranzitív-predikatív kifejezés-típusban), *MEDITOR* (intranszítív, „egyenes beszéd” és modális kifejezés-típusban), *SCIO* (tranzitív, diktív és modális kifejezés-típusban) és *DELIBERO* (intranszítív, tranzitív és ritkán „egyenes beszéd” kifejezés-típusban).

Vizsgáljuk meg a következő vogul kifejezést és német fordítását: vog. K. *aškiōtärǵ l°āββa* 'man nennt ihn den Eški-Fürsten' (WV. I, 109)! A vogul és a német mondatot összevetve láthatjuk, hogy a vogul *lāwi* szónak a németben *nennen* 'nevezni (vminek)' felel meg. Nem akarom itt a példák számát szaporítani, de a *lāwi*-nak számtalanszor a német *nennen* vagy *heissen* felel meg a fordításban egy bizonyos mondatbeli összefüggésben: amikor valójában nem mondásról, hanem valaminek hívásról, nevezésről van szó. A vogulban ilyenkor gyakori a *lāwi* használata. Ugyanilyen a használata a magyar *mond* igének is: „Valakit, valamit (szóban vagy írásban) valamilyennek, valaminek nevez, nyilvánít, minősít” (ÉrtSz.), pl. *Még nevet is újat vett föl: Wild Marinak mondta magát* (Mikszáth). A finn *sanoa* igének is van 'kutsua jksk' jelentése: *Hän sanoi minua varkaaksi* (nimitti, kutsui). A *mond* igének ilyen használata hiányzik a germán nyelvekből.

Ennek az előzetes vizsgálatnak két tanulsága van: ha egy szó jelentését pontosan meg akarjuk határozni, mindig figyelembe kell vennünk mondatbeli helyzetét; az ennek során kiderült jelentésbeli eltérések az illető nyelv struktúrájából adódnak.

6. A szócikkek felépítése. Először a beszélést, azután a gondolkodást jelentő igéket tárgyalom. Az igéket jelentésegységeik szerint rendezem: *DICO* (1–8), *LOQUOR* (9–13), *COLLOQUOR* (14) és *NARRO* (15–16), valamint *COGITO* (17–21), *MEDITOR* (22–23), *SCIO* (24–31) és *DELLIBERO* (32–35). A szócikkek felépítése a következő: a szó hangalakja, előfordulása a különböző nyelvjárásokban, szótárak, szójegyzékek, ill. más források adatai; a szó eredete; a szó funkciója, előfordulása a kifejezéstípusokban (a példák mennyiségét a felhozott példa után zárójelben közlöm, hasonlóan zárójelben található a frekvenciaszám akkor is, amikor a példaanyag felduzzasztásának elkerülése végett csupán a nyelvjárást közlöm — összesítve l. 3. és 4. táblázat!); végül a szó funkciójának és jelentéseinek összefoglalása, valamint a jelentésváltozások leírása és magyarázata következik.

I. A beszélést jelentő szavak

1. vog. É. *lāwi*

(AHLQV.) *lāvam* 'sagen, versprechen'; (MUNK.-SZIL.) É. *lāwi*, KL. *loǵyi*, AL. *lāi* (tő: *lǵy-*), P., K. *lāwi*, T. *lāwi* 'mond, szól, rendel, ígér'; (KAN-NISTO, Vok. 4) T. *leβi* 'er wird sagen', AK. *lāβi*, KK. *lōāβi*, FK. *loǵβi*, P. *lōāβi*, ÉV. *lūβi*, DV. *lōβi*, AL. *loǵβi*, FL., Szo. *lāβi* 'er sagt'; (CSERNY.) *lavunǵve* '1. говорить, сказать, 2. приказать, 3. назвать'; (ROMB.) *lavunǵve* 'сказать'; (BV.) *lavunǵve* '1. сказать, 2. приказать, 3. назначить, 4. поручить' (*l'ā°ex*, *l'ā°vax*).

A szó eredete ismeretlen.

1. Intranszítív: *DICO* — É. *am kwoni-pālēm mutrāñ nēn voss lā wi!* 'rajtam kívül levő bűvös erőt ismerő nőd, mondja meg az neked!' (VNGy. I. 11) — (3); K. (2); T. (2) | *LOQUOR* — K. *kom to'kē lo ā β φ s* 'der Mann so sprach' (WV. II, 431) — (1) | 'rendel' — FL.(1); K. *ko'māl loāβā'n?* 'wie befielst du?' (WV. II, 555) — (4).

2. Transzítív: *DICO* — É. *jelpiñ šakw vārn tumajā ēkwatān lā w é s* 'ő elmondta neki (a feleségének) abbéli szándékát, hogy szent tűzözönt csinál'

(VNGy. I, 69) — (45); FL.(1); K.(1); T.(4) | *LOQUOR* — FL. *tān rētl lā-β è γ χ t, ul āγ χ t t n!* 'sie reden Lügen, glaube ihnen nicht!' (WV. II, 67) — (1) | 'rendel' — É. *mat ūrēl lā w i l ē n?* 'miképpen rendeled?' (VNGy. I, 150) — (19); FL. (4); K. (24) | 'ígér' — K. *om nān tō nt toβ kētslām, l o ā β φ s l a m* 'deshalb habe ich dich dorthin geschickt (und) versprochen' (WV. I, 45) — (8) | 'enged' — FL. *mān nymipōs iagγyβnā tōkχ at l a β β e s a β* 'das Obere Licht hat uns das nicht erlaubt' (WV. I, 74) — (1); K. (1).

3. Egyenes beszéd: *DICO* — Szo. *lā β è γ :* „*ta'iaχnyβ sār tēnyd βārimēēn*” 'sie sagen: „Später werden wir mal Essen bereiten” (WV. I, 20) — (427); FL. (241); K. (81); P. (6); T. (68) | 'rendel' — Szo. *ān χym ā z lā β s :* „*mī'neen, mī'r a'leen!*” 'der Mann sagte wieder: „Geh, versammle das Volk!” (WV. I, 63) — (240); FL. (118); K. (49); P. (6); T. (58) | 'kérdez' — É. *ēk-wate lā w i :* — *jā, χwī χumos alilēn?* 'ihre Frau sagt: „Aber wie hast du ihn erlegt?” (ChrVog. 54) — (176); FL. (118); KL. (2); K. (27); P. (2); T. (23) | 'megszólit' — É. *ta lā w i :* „*akim oĵka, tūjtīylyaytīmen!*” 'sie sagt: „Onkelchen, spielen wir Verstecken!” (ChrVog. 54) — (122); FL. (40); K. (3); T. (1).

4. Közbevetett idézőmondat: *DICO* — Szo. „*nān*”, *lā β i,* „*ānum βōs sālitanūβln!*” '„Wenn du”, sagt es, „doch Mitleid mit mir hättest!” (WV. II, 138) — (96); FL. (32); K. (632) T. (23) | 'rendel' — Szo. „*nān ān*”, *āikā lā β i,* „*ānum ul aēln!*” '„Töte du”, sagt der Alte, „mich jetzt nicht!” (WV. II, 132) — (40); FL. (12); K. (59); T. (23) | 'kérdez' — Szo. „*nān*”, *lā β i,* „*χotāĵ mineyn?*” '„Wohin”, sagt sie, „gehst du?” (WV. II, 146) — (22); FL. (4); K. (57) | 'megszólit' — Szo. „*āz*”, *lā β i,* „*ma'nāiy βānym nōmn?*” '„Vater”, sagt er, „weshalb hast du es so geplamt?” (WV. I, 14) — (3); FL. (6); K. (3); T. (7).

5. Kísérő idézőmondat: *DICO* — É. (72); FL. „*at ēreyn*”, *lā β i* '„Du wirst nicht gebraucht”, sagt er' (WV. I, 84) — (14); K. (647); T. (44) | 'rendel' — É. „*kwālēn!*” — *lā w i* '„Gyere ki!” — szól' (VNGy. I, 14) — (37); FL. (9); K. (283); T. (31) | 'kérdez' — Szo. „*am mañnār pēnyēym?*” *lā β i* '„Was soll ich weissagen?”, sagt sie' (WV. IV, 45) — (26); FL. (5); K. (351); T. (11).

6. Fügő beszéd: *DICO* — Szo. *mīrn lā β e ε n,* *puš,sn iūβ ōs šālvēyt!* 'sag den Leuten, sie mögen alle hineintreten!' (WV. I, 71) — (10); FL. (14); KL. (1); K. (4); T. (5) | 'vél' — K. *om l o ā (u m iā nēlslām* 'ich dachte, (dass) ich dich getötet habe' (WV. II, 407) — (8).

7. Fügő kérdés: *DICO* — É. *tūl nañēn lā w i χotāĵ mini* 'azután megmondja neked, hova megy' (VNGy. I, 69) — (3) | *NARRO* — É. *manēr vāsēn, manēr χāsēn, lā w a k ē n āsékānnē, ānēkānnē!* 'Mit láttál, mit tudtál meg? Mondd el kedves nagyapódnak, nagyanyódnak!' (VNGy. III, 231) — (1).

8. Acc. cum inf.: *DICO* — É. *Sorni-Kworēs āsukwē namēr jiwēp salik poχēnē sāt tōmīl lā w ē s tārātānkwē* 'Arany-Kworēs atyuska sűrű fájú fekete bozót oldalába hét jávorünőt mondta, hogy alábocsát' (VNGy. I, 91) — (1) | 'rendel' — É. *ēlēm-χqlēs nqtiñ tārēm man ūrēl āluñkwē lā w i l ē n?* 'miképpen rendeled, hogy meglegyen az embernek életidővel való világa?' (VNGy. I, 155) — (5); FL. (3); P. (4); K. (10); T. (1) | 'megenged' — K. *sēmālyi nēpn pōāi pl kūtmtāχp l o ā β ā n!* 'gestatte mir, einen mit einem Tragegestell versehenen Ranzen (voll) schwarzen Wildes zu tragen!' (WV. I, 302) (1).

9. Infinitivus: 'rendel' — T. *nāj'īr tu tātūñ lā n t* 'a fejedelem megparancsolja, hogy hozzák oda' (VNGy. IV, 346) — (2) | 'megenged' — FL.(1);

KL. *älä at loqγit joqmuγ* 'tiltja, hogy közel menjenek hozzá' (VNGy. IV, 417) — (1) | 'ígér' — É. *mōlāl ti porān lā w s ē m joxtuñkwē* 'tegnap erre az időre ígértem, hogy megjövök' (VNGy. IV, 333) — (1).

10. Participium: *DICO* — FL. *nañ āyi - pī' ti āšnēn nañ ās manēri' ānēm at lā w e' i n ?* 'hát miért nem mondod meg vala énnekem, hogy neked gyermeked van?' (VNGy. IV, 339—40) — (1).

11. Transzítív-predikatív: 'hív (vminek)' — É. *ānēm jā'i lā w i t ā* 'engem atyjának fog nevezni' (VNGy. II, 61) — (15); FL.(12); KL.(1); K. (2) | 'rendel (vminek)' — Szo. (6); FL. *sim-talēx nāsiñ pūli' Numi—Tārēm jāyēmnē lā u w ā s ē m* 'szív csúcs beli ízletes falatjául, — Felső-Ég atyám (azért) rendelt engem' (VNGy. IV, 301) — (1).

A mondatst jelentő igéknek egyező sajátságuk, hogy az alany mindig emberi lényt jelölő kifejezés, vagy olyan lény, amely emberi tulajdonságokkal ruházható fel. A magyarban vannak olyan esetek, amelyekben alanyként nem ilyen lény szerepel, pl. *a törvény azt mondja, hogy . . .* stb. Ugyanez a jelenség a finnben is megvan: *Laki sanoo, että . . . , Kuten sananlaskukin sanoo . . .* Az ilyen kifejezések későbbi fejlemények. Az obi-ugor népköltészeti szövegekben ilyen példát nem találtam.

A *lāwi* szó jelentése a következő szerepekre különül el: *DICO*, 'rendel', 'kérdez', 'felel', 'megszólít', 'hív (vminek)', ritkábban 'ígér', 'megenged', 'vél' és elvéte *NARRO*, *LOQUOR*.

A szó alapjelentése a *DICO*. Ez jelentkezik legáltalánosabban minden kifejezéstartásban és nyelvjárásban. A K. nyelvjárásban viszonylag ritkán használják a *lāwi*-t *DICO* funkcióban transzítív és egyenes beszéd kifejezéstartásban. Ilyenkor nagyjából a *loqtti* szerepel, a *lāwi* szerepe a rendelés, parancsolás és az ígérés jelölésére általánosult, pl. K. *em mānti l° ā t s ē m, ā's pñkarmā tāryā lo ā β ā ln !* 'ich habe vor kurzem gesagt, bestimme den Bemittelten besonders!' (WV. I, 45). A K. *loāβi* előfordul egyenes beszéd kifejezéstartásban is a *loqtti*-val keverve (az utóbbi javára 644 : 160 arányban). Igen gyakran jelentkezik azonban közbevetett és kísérő idézőmondat kifejezéstartásban. Ilyenkor már nem is jelöl numerust és személyt, „Füllwort” lett belőle, pl. K. „*m°ān*”, *lo ā β i*, „*īuβ tēyənōβ*!” *lo ā β i* „Essen wir”, sagen sie, „sie auf!” sagen sie' (WV. I, 60). Értelemszerűen a *loāβi*-nak többes számban kellene lennie, itt azonban már töltelékszóvá vált. KANNISTO a legtöbb helyen értelem szerint fordítja az egyes, ill. többes szám megfelelő személyével. Érdekes, hogy MUNKÁCSI K. szövegeiben ritkábban fordul elő, bár a többi nyelvjáráshoz viszonyítva itt is nagyon gyakori. Ennek az lehet a magyarázata, hogy míg KANNISTO mindent följegyzett, MUNKÁCSI a zavaró ismétléseket stb. kihagyta (KÁLMÁN BÉLA szóbeli közlése). Mondást jelentő igéből a finnben és a magyarban is „Füllwort” lett, vö. m. *aszongya*, fi. *sano*, *sanosko* stb.

A 'rendel' jelentés az egyenes beszéd kifejezéstartásban keletkezett a *DICO* jelentésből. A mondas jellegét, ill. jelentésárnyalatát az idézet tartalma jelentősen szabályozhatja. Az idézet mondattani tartalma — azaz, hogy kijelentő, kérdő stb. mondatról van szó — sokszor meghatározza az idéző mondat állítmányát; pl. a *Barátom azt mondja*: „*Egy szót se szólj!*” mondatban a mondas parancsolást, rendelést jelent, s ehelyett azt is mondhatjuk *Barátom azt parancsolja*: „*Egy szót se szólj!*” Egyenes beszéd kifejezéstartásban a *lāwi*-nak ilyen használata egészen gyakori, pl. FL. *Numi—Tārēm lāwi*: „*ās jol murēn!*” 'Numi—Tārēm felel (mondja): „Merülj alá még egyszer!”' (VNGy. I, 161).

Az efféle kifejezéseket igen könnyű infinitívuszos szerkezetté transzformálni: *Numi-Tārēm nañēn ās jol-muruñkwē lāwi* vagy *nañ Numi-Tārēmne ās jol-muruñkwē lāwwen*. Ha nehézkes lenne az egyenes beszéd, helyette a vogulban igen kedvelik az infinitívuszos szerkezetet, amely egyúttal a *lāwi*-nak 'rendel, parancsol' értelmet ad (már ti. hogy az infinitívus felszólító mondatot rövidít), pl. K. *moñānβ k'o'māl olxu lāβyān?* 'wie bestimmst du uns zu leben?' (WV. II, 325). A *lāwi*-nak ez a jelentésváltozása annyira általánosult, hogy a tranzitív kifejezéstípusban is találkozunk vele olykor. A K. nyelvjárásban a *lāwi* funkcióváltozása csaknem teljesen végbement, *DICO* funkcióban ma már ritkán lép fel, s legtöbbször ilyenkor is csak a „Füllwort” szerepét tölti be.

Az 'ígér' jelentés is hasonlóan alakulhatott ki az egyenes beszéd, ill. az infinitívuszos kifejezésekben. Ha az idézet tartalma kijelentő volt és ezt a tárgyi mellékmondatot infinitívusszá transzformálták, a *lāwi* jelentése az 'ígér' irányába tolódhatott, pl. É. *mōlāl ti porān lāwsem joxtuñkwē* 'tegnap erre az időre ígértem, hogy megjövök' (VNGy. IV, 333). Az ígéret tulajdonképpen jövőre vonatkoztatott mondás.

A 'kérdés' jelentés is az egyenes beszéd kifejezéstípusban keletkezett a *DICO* jelentésből, alkalmasszerűen az idézet tartalmától függően. Pl. *A barátom azt mondja: „Mit csinálsz?”* mondatban a mondáson nyilvánvalóan kérdést értünk, mivel az idézet tartalmilag kérdő. Ezt is mondhatjuk tehát: *Barátom azt kérdi: „Mit csinálsz?”*

A *lāwi* ige 'felel' jelentésének kialakulása is az egyenes beszéd kifejezéstípusban keresendő. Gyakran előfordul, hogy a mesélő a gyorsan pergő párbeszéd előadása közben nem fordít figyelmet az idézet tartalmára, csak a képzetele által megelevenített mesealakok beszédtevékenysége van tudatában, s ilyenkor lényegtelennek tartja, hogy a párbeszéd vagy az elbeszélés folyását az idézőmondatok váltásával megzavarja. Ilyenkor a *lāwi* kerül a 'kérdés' vagy a 'felel' ige helyére. (Sokszor nem is teszik ki az idézőmondatot!) Ezek a jelentésváltozások csak alkalmasszerűek. Hasonlóképpen magyarázható a *lāwi* 'megszólít' jelentése is.

A 'hív (vminek)' jelentés kialakulásának magyarázata kissé bonyolultabb. Két kifejezéstípusban jelentkezik: 1) tranzitív-predikatív és 2) egyenes beszéd. Az É. *tōrmjy lāββas* (WV. II, 120) kifejezés eredetileg két önálló mondat lehetett — egy verbális és egy nominális: *lāββas: tōrum* 'azt mondták: ő isten'. Az idők folyamán a verbális kifejezés vált általánossá, s a lényegtelenebbet fejezték ki nominálisan, a nominális mondat az igés mondat egy részévé degradálódott. — A 'hív (vminek)' jelentés kialakulásának másik útja az egyenes beszéd. Pl. FL. *ēlmēxōlas nōtn tōrum ūnti pāl tōkx i βōs lāβaβn: kxūšōikā* '(wenn) eine Welt von der Daseinzeit des Menschen beginnt, denn mögest du so genannt werden: der Diener' (WV. I, 78). Ez az egyenes beszéd határeset, mert az idézet csupán egy szó. Degradálódása az idézőmondat részévé már az ismert módon történik. Az egyenes beszéd kifejezéstípus tehát egy közbülső lépcsőfokot jelent a 'hív (vminek)' jelentés kialakulásában.

A 'megenged' jelentés kialakulása hasonló a 'rendel' kialakulásához. Ha valaki azt mondja, hogy tegyünk meg valamit, ez parancsolást, kérést, de egyben engedélyt is jelent. Gyakran csak a szövegösszefüggésből derül ki, melyik jelentésárnyalatról is van szó.

A K. nyelvjárásban a *lāwi*-nak 'vél' jelentése is kifejlődött. A véls egy gondolati és egy beszédtevékenység közti fogalmat jelöl, ugyanakkor benne van mindkét jelentéstartalom: 'gondolatot közöl' = 'vél'. A *NARRO* funkció

egészen szórványos. Független kérdés kifejezéstípusban a *DICO* könnyen *NARRO*-vá tolódhat el, pl. *Mondd, mit csináltál, amióta nem láttalak!* A főmondat jelentése: *mondd el . . . , beszélj el . . .* A *lāwi LOQUOR* funkciójára csak egy példát találtam. Ez intranszitiv kifejezés, így érthető a *DICO* funkció alkalmoszerű átcsúsztatása *LOQUOR*-ra.

A *lāwi* szónak számos gyakorító képzős származéka van. Ezek jelentése és funkciója azonban nem tér el az alapszó jelentésétől és funkcióitól.

2. osztj. O. *lau-*

(AHLQV.) *laulem* 'sprechen'; (KARJ.—TOIV.) O. *lāūdā* 'sanoa, sagen' (471).

A szó csak az osztj. O. nyelvjárásban van meg, de kétségtelenül összefügg a vog. É. *lāwi*-val. Az osztják és a vogul szónak a jelentése is azonos. Nem hiszem, hogy obi-ugor örökségről van szó. Lehet, hogy a vogul szó kölcsönszóként került át az osztjákba. A két nép intenzív kapcsolatára különben számos kölcsönszó utal, sőt morfológiai elemek is átkerülhettek egyik nyelvből a másikba. Különösen az északi vogul és az északi osztják között mutatható ki intenzív kapcsolat. E két nyelvjárás hangtani stb. egyezéseit STEINITZ északi osztják szubsztrátummal magyarázza (l. LIIMOLA: JSFOu. LVII/1, 29). Az is elképzelhető, hogy az osztj. O. nyelvjárásban vogul telepeseeknek is tulajdoníthatók a nagymértékű egyezések. Ezt a feltevést támasztja alá PÁPAY, amikor azt írja, hogy a vogul és az osztják északi nyelvjárások egymást nagyjából megértik, sőt az obdorszkiak vogul nőekkel is házasodnak. Az aszszonyok nyelvjárásának hatására az ifjabb nemzedék nyelve már kisebb-nagyobb változást mutat (ÉONY. Előszó, IV—V).

Előfordul intranszitiv kifejezésben *LOQUOR* funkcióban: O. *χo dī la u ā l?* 'hogyan beszél?' (ÉONY. 103) — (5). Az osztj. O. *lau-* fő funkciója azonban a *DICO*, s ebben a funkcióban az osztj. *iast-* 'mond' ige szinonimája. Jelentkezik tranzitív kifejezéstípusban (3), s igen gyakori egyenes beszéd (569) kifejezéstípusban, de előfordul független beszédben is (8). Tranzitív-predikatív kifejezéstípusban való előfordulására egy példát találtam, jelentése 'hív (vminnek)': O. *χōrēn iāχ āziñ la u llē lē* 'a χōrēn-népet mondja atyjának' (ÉONY. 160). Ez a példa alátámasztja feltevésemet, nevezetesen azt, hogy az osztj. O. *lau-*igét a vogulból kölcsönözték. Az északi osztják nyelvjárásokban nincs translativus, viszont a fenti példa *āziñ* szavának végződése nagyon hasonlít a vog. É. *-i* translativus raghoz. Morfológiai elemek átvétele pedig igen intenzív kapcsolatokra vall a két nyelvjárás között. Az osztj. O. *lau-* jövevénytől voltát bizonyítja és a kölcsönzés irányát is meghatározza az a tény, hogy az osztják szónak lényegesen kevesebb képzős származéka van, mint a vog. É. *lāwi*-nak.

3. vog. K. *loatti*

(AHLQV.) *lattam* 'sagen, sprechen, bekennen'; (MUNK.—SZIL.) KL., P. *latti*, K. *loatti* 'mond, beszélget'.

A szó a *lāwi*-ből *-t* gyakorító képzővel alkotott deverbális verbum. A gemináta *tt* asszimiláció eredménye: *lawti > *latti*.

1. Intranszitiv: *LOQUOR* — K. *tāβ tōk l° á° t, ts . . .* '(als) er so sprach . . .' (WV. II, 539) — (7) *COLLOQUOR* — K. *βonls, lēχel l° á° t s ḡ γ*

'er sass, sie sprachen miteinander (sie sprachen ein Gespräch)' (WV. II, 411) — (3).

2. Transzitiv: *DICO* — KL. (1); K. *t̄:ā̄l̄ə t̄ə l̄əx l̄° ā° t̄ t̄s* 'sein Vater sagt dieses Wort' (WV. II, 283) — (47) | *LOQUOR* — K. *n̄ēn n̄ār l̄o q̄t̄ t̄ i n̄ e ?* 'miről beszéltek ti?' (VNGy. I, 166) (3).

3. Egyenes beszéd: *DICO* — KL. möten *latti*: „*t̄ē poq̄khw ōn ripi-taus*” 'az egyik mondja: „Ezt a cirbolyatobozt énnekem dobták”' (VNGy. III, 351) — (22); K. *t̄ā̄n̄k̄ər l̄° ā° t̄ t̄ i i*: „*l̄ə l̄ə β̄it̄ k̄ ā̄r̄χ*” 'die Maus sagt: „Lebenswasser ist nötig”' (WV. II, 255) — (644); P. *kit an̄sux latti ýē*: „*šol-p̄l̄ Khais, jepriñ ōs̄ēn*” 'a két öreg mondja: „Igaz Khaisz, ügyes vagy”' (VNGy. III, 521) — (94).

4. Közbevetett idézőmondat: *DICO* — KL. (2); P. (109); K. „*t̄r̄β̄l̄, l̄ā° t̄ t̄ i*”, „*ā̄s̄əm*” '„Dann”, sagt er, „kam ich”' (WV. I, 124) — (26).

5. Kísérő idézőmondat: *DICO* — P. (13); K. „*t̄am̄ē, oq̄t̄ t̄ēm̄ēn*”, *l̄o-ḡt̄t̄a* '„Ó nem, nem eszünk” — mondják ők' (VNGy. I, 167) — (21).

A K. nyelvjárásban az ige előfordul még függő beszéd (21), függő kérdés (2), acc. cum inf. (1) és participiumos szerkezet kifejezéstípusokban (3). Mindenholt *DICO* a jelentése.

A vog. K. nyelvjárásban a *DICO* legkedveltebb kifejezője a *loq̄t̄ti*. Előfordul még a KL. és P. nyelvjárásokban is, főleg az utóbbiban igen általános. A következő funkciókat tölti be: *DICO*, *LOQUOR* és *COLLOQUOR*. A *LOQUOR* funkció szórványos, a *DICO* funkcióból vezethető le: alkalmilag a *-t* gyakorító képző okozhatta ezt a változást. A *LOQUOR*-tól már csak egy lépés a *COLLOQUOR*-ig: az alany többes számú stb. Az idézet tartalmától függően a szónak lehet 'rendel', 'kérdés' és 'megszólít' jelentése is. Ezek az alapjelentés disztinktív variációi.

4. vog. É. *lāwi*

(MUNK.—SZIL.) É. *lāwi* 'mond, szól'; (CSERNY.) *l̄ayun̄kve* 'болтать, сплетьничать'.

A szót legtöbbször az É. *lāwi* megfelelői között említik. Az AL. és KL. nyelvjárásban van az É. *lāwi*-nak *γ*-s változata is: *loq̄wi*. Erre a nyelvjárási váltakozásra több példa is akad: É. *vōw*- ~ KL. *vōγ*- 'hív, nevez'; É. *r̄āw*- ~ KL. *rōγ*- 'közeledik, hozzámegey' (MUNKÁCSI: NyK. XXII, 31, 71). Vannak azonban olyan szavak is, amelyeknek van *w*-s és *γ*-s alakja is az É. nyelvjáráson belül. Itt általában a Szi., Szo. *-w*-nek az obi nyelvjárásban *-γ*-felel meg, pl. Szi., Szo. *m̄owiñt* ~ Ob *m̄oyiñt* 'nevetés'; Szi., Szo. *p̄ūwi* ~ Ob *p̄ūwi* 'megfog'; Szi., Szo. *p̄āw̄el* ~ Ob *p̄āγ̄el* 'falú' stb. De ellenpélda is van: Szo. *šayt* 'öröm' ~ Ob *šaw̄ti* 'örül' (KÁLMÁN B.: NyK. LXVII, 321). Lehetséges, hogy a *p̄ūwi* ~ *p̄ūwi* stb. alakpárhoz hasonlóan a *lāwi* is a *lāwi*-nak a *γ*-s párja, s az É.-ban mind a *w*-s, mind a *γ*-s alak megmaradt. Rendhagyónak látszik az *l* palatalizációja. Ez talán azzal magyarázható, hogy az É. nyelvjárásokban található egy 'szó, beszéd' jelentésű főnév (É. *lāñχ*, FL. *lāχ*, megfelelőik az összes vogul nyelvjárásban megvannak). Lehetséges, hogy a *lāwi* eredetileg palatalizálatlan *l*-je e szó hatására palatalizálódott, s így alakult ki az É. *lāwi* ~ *lāwi* szinonimapár.

Feltehetjük azonban azt is, hogy a *lāwi* a *lāχ* stb. főnévnek igeként használt alakja, tehát nomen-verbum, s így semmi köze a *lāwi* igéhez. Az ige és a névszó megkülönböztetése céljából a két szó alakilag is differenciálódott, a

többeli $\tilde{n}\chi \sim \chi$ az igében γ -vé zöngésült. (Az $\tilde{n}\chi \sim \chi$ váltakozásra l. LIIMOLA: FUF. XXX, 270.) Mind az alakkeveredést, mind a nomen-verbum eredetet alátámaszthatja az a tény, hogy a $\tilde{l}\tilde{a}\tilde{\gamma}i$ ragozása hiányos, csak egyes és többes szám 3. személyben használják.

1. Intranszítív:

DICO — Szo. $\tilde{t}\tilde{o}\tilde{\chi} \tilde{l}\tilde{a} \tilde{\gamma} a s$ 'so sagte er' (WV. III, 33) — (2) | *LOQUOR* — Szo. $\tilde{n}\tilde{i}\tilde{q}\tilde{a} \tilde{t}\tilde{a}\tilde{\beta} \tilde{n}\tilde{y}'\tilde{p}'\tilde{t}\tilde{e} \tilde{l}\tilde{a} \tilde{\gamma} a s$ 'der Mann sprach zu ihr' (WV. I, 220) — (1).

2. Egyenes beszéd:

DICO — É. *Mir-susnē-χum lā γ i*: „porä iñ ālim” 'a Világügypelő-férfi mondja: „Még nem jött el az ideje”' (VNGy. I, 74) — (109); FL. (1).

A $\tilde{l}\tilde{a}\tilde{\gamma}i$ fő funkciója a *DICO*. Az ige leggyakrabban az egyenes beszéd kifejezéstípusban jelentkezik a $\tilde{l}\tilde{a}\tilde{w}i$ szinonimájaként. Előfordulási arányuk 929 : 110 az utóbbi javára. Meggondolkoztató az a tény, hogy a $\tilde{l}\tilde{a}\tilde{\gamma}i$ intranszítív kifejezéstípusban is előfordul néhányszor. CSERNYECOV szerint jelentése 'cseveg, fecseg, pletykál'. Efféle jelentés nagyon jól beleillik az intranszítív kifejezéstípusba. Eszerint a $\tilde{l}\tilde{a}\tilde{\gamma}i$ elsődleges funkciója talán a *LOQUOR* lett volna, s csak később kapta meg *DICO* funkcióját az egyenes beszéd kifejezéstípusban, hasonlóan a *potērti*-hez (l. ott). A 'cseveg' stb. jelentés a nomen-verbum eredetet támogatná, hiszen 'szó, beszéd' jelentés esetleg fejlődhet deskriptív-onomatopoeitikus, majd *LOQUOR* jelentéssé, majd egyenes beszédben tovább *DICO*-vá. Ennek bizonyítására azonban nincs lehetőség, mivel a $\tilde{l}\tilde{a}\tilde{\gamma}i$ ritkán fordul elő intranszítív kifejezésekben. Származéka a vog. É. *lauti* 'pörlekedik, káromol'.

5. osztj. É. *īast-*

(AHLQV.) *jastatem* 'sagen, sprechen, erzählen'; (PATK.) *jāstem* 'mondani; szólni'; (BEKE) *jasta-* 'szól'; (PAAS.) K. *īastata-m* 'sagen, sprechen, erzählen', J. *īastā* id.; (KARJ.—TOIV.) FD. *īastavā* 'sagen, sprechen, erzählen', Kos. 'sagen', Fil. 'sprechen', C. 'sagen', Szogom 'sprechen, sagen', Cs. id., Kr. 'sagen', Kaz. 'sagen, mitteilen; (jmdm etw.) versprechen; reden, sich unterhalten', Trj. 'sagen', O. '(ritk.) sagen, mitteilen; versprechen' (190).

A *īast-* egy elhomályosult *īas-* igető -t mozzanatos képzős származéka (SCHÜTZ: NyK. XL, 7). Az alapszó eredete ismeretlen.

Előfordul intranszítív kifejezéstípusban *LOQUOR* funkcióban: Kaz. *lou χodi ī ā st a l?* 'ő miképpen szól?' (OH. II, 37) — (4); O. (1); I. (1). Fő funkciója a *DICO*, ez jelentkezik az összes többi kifejezéstípusban. Transzítív: O. *si īazēn ī ā st a s* 'ezt a beszédet (tkp. szót) mondta' (ÉONY. 147) — (4); Kaz. (4); Mu. (1); Szin. (5); I. (2). A legáltalánosabb egyenes beszédben: O. (15); Kaz. (324); Sur. (2); Szin. (175); I. (243). Ritkábban függő beszédben is előfordul. Infinitívuszos szerkezetben csak egyszer szerepel: 'megegyezik' — I. *tu-kemne nuda jā ste nen xūdem kes kīm jāxta* 'dann verabredeten sie sich (während des Kampfes) drei Mal hinauszu gehen' (IO. 126).

Az osztj. *īast-* a *DICO* kifejezője a Kaz., Szin., Mu., Sur. és I. nyelvjárásokban. Megtalálható az O.-ban is, itt azonban alárendelt szerepe van az O. *lau* 'mond' ige mellett, s bár funkcióik csaknem teljesen megegyeznek, a *īast-* használata nagyon ritka (egyenes beszéd kifejezéstípusban pl. 569 : 15 a *lau*-javára). A szó *LOQUOR* funkciója csak néhány intranszítív példában jelentkezik. A 'megegyezik' a jövőre vonatkoztatott mondságból, az 'ígér, ígérkezik' jelentésből fejlődött alkalmoszerűen infinitívuszos szerkezetben. A *īast-* szó az osztj. Ser. nyelvjárásban egyáltalán nem használatos.

6. osztj. Ser. *lop-*

(KARJ.—TOIV.) Ni. *lõptá'*, Kaz. *lõpti' sagen'* (Kaz. *lõpiti' fr. dim.*) (490).

Ismeretlen eredetű, de hangalakja miatt feltehetően újabb keletű szó. Esetleg hangutánzó vagy hangfestő tő is lehet, gyakorító képzős származékának, az osztj. *É. lopált-* igének van is onomatopoeitikus színezete: 'rebesget' (vö. vog. Jk. *loprtaj'* 'morog, motyog, érthetetlenül beszél' — KÁLMÁN B. közlése). Véleményem szerint nem lehetetlen — bár hangtanilag nem teljesen kifogástalan egyeztetés —, hogy az osztj. szó az oroszból került át (< *лono-mamb'* 'gyorsan, érthetetlenül beszél; hadar, locsog; karattyol'). Orosz nyelv-járási atlasz híján ezt a feltevésemet nem tudom igazolni.

Előfordul tranzitív kifejezésekben *LOQUOR* funkcióban: Ser. *ā'set nēm̄xot'sa an lo · pəs'* 'der Vater sprach gar nicht' (OVE. 267) — (2); igen gyakori egyenes beszéd kifejezéstípusban (127), függő kérdésre csak egy példát találtam. Az utóbbiakban a *DICO* funkciót látja el. Nagyjából ugyanazt a funkciót tölti be, amelyet a többi nyelvjárásban a *īast-* 'mond', ez az ige azonban nincs meg az osztj. Ser.-ban. A *īast-* ige meglétére már csak nyomok utalnak, nevezetesen, hogy az azonos tőből képzett *īāzən'* 'szó, beszéd' a Ser.-ban is előfordul, az igét viszont az újabb keletű *lop-* teljesen kiszorította a használatból. Az ige esetleges jövevényszó voltára utalna az a körülmény is, hogy — a szótárak tanúsága alapján — kis területen van elterjedve: csak a Ser.-ban és a vele szomszédos Kazim vidéken ismert. Egyetlen képzős származéka a *lopált-* 'rebesget, mondogat' is a Kazim vidéki osztják hősénekekből való.

7. osztj. I. *nēr̄n-*

(PATK.) K. *nēr̄nem'* 'mondani'; (PAAS.) *nēr̄yam, nēr̄otām'* 'sagen'.

A szó csak a D. nyelvjárásokban található meg. PAASONEN összeveti a md. *mārrig-, mēre-* 'mond' igével (OstWb.). A mordvin szó idetartozása azonban hangtani nehézségek miatt kétséges.

Fő funkciója a *DICO*. Előfordul tranzitív kifejezésben: I. *tējānen xota nēr̄net?* 'was sagte diese Tasse?' (IO. 116) — (3); leggyakrabban azonban egyenes beszédben jelentkezik (44), s így a *īast-* ige szinonimája (gyakorisági arányuk 5 : 1 az utóbbi javára).

8. osztj. *É. aīt-*

(BEKE) *aīt-* 'mond'.

Szójegyzékében BEKE az *aīt-* alapszavának az *aīt-* 'mutat, zeigen' igét tartja. Az alapszó eredete ismeretlen.

Előfordul intranszitiv kifejezésekben *LOQUOR* funkcióban: Kaz. *molti serāx aītla, molti serāx lopallla'* 'néhanapján mondogatják, hébekorban rebesgetik' (ONGy. 110) — (2). Fő funkciója azonban a *DICO*. Ez a funkciója általános tranzitív kifejezésekben (12), ritkábban egyenes beszédben (2). Leggyakrabban participiumos szerkezetben jelentkezik: Kaz. *ānd leumen aītlen'* 'nem ettél, azt mondják' (OH. III/1, 131) — (33).

Az *aīt-* 'mutat' alapszó leggyakrabban tranzitív kifejezéstípusban fordul elő, sokszor párhuzamosan valamelyik mondást jelentő igével: *É. jiw-ox*

manman muwen širtn' ant a illē men, āš(i)-ox manman nurəŋ muwen širtn' ant ja stalē men 'apai fejvesztő bűnhódéshozó földedet azért nem mutatjuk meg, atyai fejvesztő megrontó földedről azért nem szólunk' (ONGy. 25—6).

Az osztj. *Ē. alāt-* csak medve- és hősénekekben, főként participiumos szerkezet és egyenes beszéd kifejezéstípusban fordul elő. Eredeti jelentése 'mutat' volt. Ebből tranzitív kifejezésben lett *DICO*. Efféle jelentésváltozásra találunk analógiát az indoeurópai nyelvekből is. Hasonló jelentésfejlődés eredményeképpen kapta jelentését a lat. *dico* 'mond', amelynek jelentése eredetileg 'mutat' lehetett, mint ezt a gör. *δείκνυμι* 'mutat' és a ném. *zeigen* id. bizonyítja. A mutat jelentés a latinban is megmaradt a *dico* némely származékában, pl. *indico, index* stb. (BUCK, 125).

9. vog. *Ē. potērti*

(MUNK.-SZIL.) *Ē. potērti* 'beszél'; (CSERNY.) *potērtanŋkve* 'говорить'; (ROMB.) *потыртангке* 'говорить, разговаривать, рассказать'; (BV.) *потыртангке* 'говорить, беседовать, рассказывать'.

Az ige a vog. *potēr* (~ osztj. *pōtēr*) 'beszéd' származéka. A szó finnugor eredetű. Valószínűnek tartom ugyanis, hogy az obi-ugor *potēr* etimológiailag azonos szótó a vog. (AHLQV.) *potam* 'besprengen', (MUNK.—SZIL.) AL. *pūtāsi* 'köp', valamint az osztj. (PAAS.) K. *patām* 'aus dem Mund spritzen' stb. hangutánzó tövekkel. A fenti szavakat TOIVONEN (FUF. XXII, 157) összeveti a fi. *puhua* 'beszél' szóval is. COLLINDER a vogul és az osztják szavaknak a finn szóval való összetartozását bizonyítalannak tartja (FUV. 51). Hangutánzó szavaknál nehéz rokonságot bizonyítani a hangtani fejlődés egyenetlensége miatt, mivel a hangutánzó szavak nem követik a szabályos hangfejlődési tendenciákat. A fi. *puhua* igével való összefüggés bizonytalansága azonban nem zárja ki, hogy a vog. *potēr* ~ osztj. *pōtēr* 'beszéd' a vog. *potam* 'besprengen' osztj. K. *patām* 'aus dem Mund spritzen' hangutánzó igék származéka.

Az *-r* deverbális nomen funkciójára SZABÓ DEZSŐ csak egy bizonytalan példát hoz (NyK. XXXIV, 441), az osztjákban SCHÜTZ JÓZSEF fel sem veszi az *r*-et mint képzőt (NyK. XL. 47—74). A. KÖVESI MAGDA szerint az uráli *r* deverbális nomen képző funkciója nem mutatható ki a rokon nyelvekből (A permi nyelvek ősi képzői, 290). Az *-r* képzőt BUDENZ is a „nem világos értékű igeképzés” címszó alatt tárgyalja (NyK. XVIII, 467), s a következőket írja róla: az *-r* képző jelentkezik „hangutánzó-féle igékben, amelyeknek az alapszavuk (az illető hang szava) lehet akár ige, akár névszó jellemű” (uo), pl. vog. *patert-* 'lärmen, brausen'; *visert-* 'zanken'; *lampert-* 'murmeln'. Alakilag ezekhez hasonlít a vog. *potērt-* 'beszél' is, csak hogy ennek alapszava is külön életet él (*potēr* 'beszéd'), a fentieknek viszont nem ismeretes **pater* stb. alapszavuk. Lehetségesnek tartom tehát, hogy a *potēr* hangutánzó igtőből képzett deverbális nomen, az *-r*-nek a képző volta azonban az idők folyamán elhomályosult.

Hangutánzó szónak beszélést jelentő szóvá fejlődésére bőven találunk analógiát a finnugor és az indoeurópai nyelvekben egyaránt. Pl. a fi. *puhua* 'beszél' eredeti jelentése 'fúj' volt (vö. fi. *puhaltaa* 'fúj'). Ugyancsak hangutánzó szó vált a beszélés kifejezőjévé az észti *rääkima* 'beszél' esetében (SIRO, 175 és 177). Ugyanezt az utat járta be az angol *speak* 'beszél' ige, amely eredetileg

ugyancsak hangutánzó volt (vö. svéd *språka*, dán *sprage* 'recseg' stb.) (BUCK, 8—9).

Előfordul intranszítív kifejezésben *LOQUOR*, ill. *COLLOQUOR* funkcióban: Szo. (25); FL. *tókχ ul pōt² rē t, tn!* 'sprich nicht so!' (WV. VI, 187) — (3), ill. Szo. *χalēnd tuβl ti pō' t² rta η u α u patsiy* 'dann fingen sie nun an, miteinander zu plaudern' (WV. I, 150) — (1); FL. (3). Transzítív kifejezésben is jelentkezik *LOQUOR*, ill. *NARRO* funkcióban: É. *vāssi' am manēr potērtē' im?* 'mit beszélhetek én tovább?' (VNGy. III, 71) — (1); FL. (7), ill. Szo. *tī βārmal pō' tr, tē, ln!* 'erzähle diese Sache!' (WV. I, 65) — (2). Gyakrabban szerepel egyenes beszédben *DICO* funkcióban a *lāwi* helyett (22), de többes szám esetén *COLLOQUOR* funkciót is betölthet (6). Függő beszédre csupán egy példát találtam, funkciója *NARRO*: Szo. *ma't²r χūleyη, ul pō' t² rē t, tn!* 'sprich nicht, was du hörst!' (WV. I, 253).

A vog. É. *potērti* jelentése a következő funkciókra különül el: *LOQUOR*, *COLLOQUOR*, *DICO* és *NARRO*. A központi helyet a *LOQUOR* foglalja el. Ebből a funkcióból magyarázható a *COLLOQUOR*. A *potērti* igét néha használják *DICO* funkcióban is a *lāwi* helyett az egyenes beszéd kifejezéstípusban. A beszélést jelentő délvepsze *bašta* ige hasonló használata igen általános egyenes beszédben (SIRO: 20). A *potērti NARRO* funkciója a transzítív és a függő beszéd kifejezéstípusban alakulhatott ki (a *NARRO* valahol a *DICO* és a *LOQUOR* között foglal helyet: az esemény múlását adja elő, így rokona a *LOQUOR*-nak).

10. osztj. É. *pōt²rt-*

(AHLQV.) *pōtarlem* 'sprechen'; (PATK.) AK., I., D. *padartem* stb. 'beszélni'; É. *pōtērtlem*; (BEKE) *pōt²r-*, *pōt²r-* 'beszél, szól'; (PAAS.) K. *pat²rt²m* 'sprechen'; (KARJ.-TOIV.) FD. *pāp²rt²ta* 'sprechen', AD., Fil. id., Kr. 'sprechen, sich unterhalten', Ni. 'sich unterhalten, plaudern; erzählen', Kaz. 'id.; sprechen (können z. B. ein Kind)', O. id. (766).

Eredetéről l. vog. É. *potērti!*

1. Intranszítív: *LOQUOR* — O. *lou ant pōd²rd²s* 'ő nem beszélt' (ÉONy. 178) — (29); Szin. (4); Ser. (2); I. (2) | *COLLOQUOR* — O. *uul igat iŋga āmasman pōd²r'lat* 'az öreg emberek együtt ülven beszélnek' (ÉONy. 165) — (4); Ser. (4); I. (1) | *NARRO* — Szin. *nēmlī pot²rti ēl²η sī wus* 'n e m l i begann nun zu erzählen' (OVE. 66) — (2).

2. Transzítív: *DICO* — Kaz. *nālam grī ar kēl χodī pōd²r'lat?* 'a nyelv énekes sok szót miképpen mondják?' (OM. 58) — (5); O. (1) | *LOQUOR* — Kaz. *sāmā rachli mosli jazing mujā poterlen?* 'szívnek nem tetsző rossz szót miért beszélsz?' (OH. II, 368) — (1); O. (1); Szin. (1); Ser. (1) | *NARRO* — Kaz. (2); Szin. *isa χolija χāna wērat pot²rsēlli* 'alle geheimen Dinge insgesamt erzählte er' (OVE. 66) — (1).

3. Egyenes beszéd: *DICO* — O. *mur pōd²r'lat*: „tādā uanna sēbān-nēηχoi andām” 'a nép beszél: „Itt a közelben sámánember nincsen”' (ÉONy. 22) — (26); Kaz. (10); Szin. (29); Ser. (2); Ni. (1); I. (10).

Előfordul még szórványosan *NARRO* funkcióban függő beszédben: I. (1) és függő kérdésben is: Szin. (2); Ser. (1).

Az osztj. *pōt²rt-* jelentései és funkciói nagy vonalakban azonosak a vog. É. *potērti* jelentésével és funkcióival. A különbség csupán annyi, hogy az osztj.

ják igét még gyakrabban használják egyenes beszéd kifejezéstípusban, mint vogul megfelelőjét. Ebben a tekintetben hasonlóság is van: a szó egyik nyelvben sem fordul elő közbevetett és kíséző idézőmondat kifejezéstípusban. A *põtärt*-szélesebb körben el van terjedve az osztljak nyelvjárásokban, mint megfelelője a vogulban, ahol használata csak az É. nyelvjáróterületre korlátozódik.

11. vog. É. *sujti*

(AHLQV). *suimtam, suitam* 'lauten; anzeigen, verkündigen'; (MUNK.—SZIL.) É. *sujti, sijti*, P. *suiti*, K. *soiti*, T. *sojtánt*- 'szól, szava hallik'; (CSERNY.) *suitan̄kve* 'звучать, слышаться'; (BV.) *cyūmnykēe* '1. звучать, 2. слышаться, 3. чувствоваться' (*coūm̄x, coūm̄x*).

Alapszava a vog. É. *suj, sij* 'hang, hír' stb. Etimológiai megfelelője az osztljakban (KARJ.—TOIV.) FD. *səi* 'Stimme, Laut; Knall, Nachricht' stb. Az alapszó finnugor eredetű, megfelelői csaknem minden rokon nyelvben megvannak (vö. COLLINDER, FUV. 114).

Előfordul intranszítív kifejezéstípusban, jelentése kettős: 'hallik' — Szo. *kōn ma'tər ti. s u i t i* 'da ist draussen etwas zu vernehmen' (WV. I, 63); FL.; P.; K.; T. | *LŌQUOR* — Szo. *akumat ər̄rt mata'r̄rt s u i t e y t* 'plötzlich sprechen irgendwelche' (WV. II, 115) — (2); P. (1). Gyakrabban jelentkezik egyenes beszéd kifejezéstípusban: 'hallik' — É. *Numi-Sorñi āšikēm lāum sijä s i j t i*: „nañen çotäl joltililēm” 'Fenséges-Aranyos atyácskámnak mondott szava (így) hangzik: „Téged hova rendellek?”' (VNGy. III, 479); FL.; K | *DICO* — Szo. *s u i d i*: „ántβólt̄p̄n sa'αβataβes?” 'er spricht: „Ist dein Hornschaber zerbrochen?”' (WV. I, 137) — (15); FL. (7); P. (5); K. (5). Ebben a kifejezéstípusban kialakult egy 'kiált' jelentés is: P. *nē s u i t k e ē t*: „p̄ntēn çēl̄snēn” 'die Frau ruft: „Ihr habt eurem Schwager getötet”' (WV. IV, 349) — (7); K. (2).

Participiumos szerkezet kifejezéstípusban csak a 'hallik' jelentéssel találkozunk: Szo. *kōl sist pō'tertanēt s u i t i* 'hinter der Hütte (hervor) hört man sprechen' (WV. I, 62); FL.

A vog. *sujti* igének a következő jelentéseit állapíthatjuk meg: 'hallik', *LOQUOR*, *DICO* és 'kiált'. A 'rendel' és a 'kérdez' jelentés csak alkalomszerűen jelentkezik az egyenes beszéd kifejezéstípusban — hasonlóan a többi beszélést jelentő igéhez. A *sujti* hangutánzó, eredetileg tehát természeti jelenségek, zörejek hangját jelölte. Ez a funkció ma is a legáltalánosabb minden vogul nyelvjárásban. A hangutánzó szavak azonban nemcsak természeti hangokat utánozhatnak, hanem alkalmasak állati és emberi hangmegnyilvánulások kifejezésére is. Emberről lévén szó, az ember legjellemzőbb hangbeli megnyilvánulása a beszéd, a *sujti* jelentése átcúsúzott a 'szava, beszéde hallik' jelentésbe. A jelentésfejlődés folyamatában innen már csak egy lépés, hogy kifejlődjön magának a beszélés folyamatának nyelvi jelölője. Intranszítív hangutánzó igéből csakis intranszítív beszélést jelentő szó keletkezhetett. Az intranszítív *sujti* azután az egyenes beszéd kifejezéstípusban a tranzitív *lāwi* helyére is behatolt. — A 'beszél' jelentésre a vog. T. nyelvjárásból egyetlen példát sem találtam.

A *sujti* alapszava a *suj* 'hang'. 'Hang' jelentésből fejlődött a beszélés fogalmának jelölőjévé az óbolg. *glagolati* 'beszél'. Ez egy reduplikált formára megy vissza * *golgolo*, amely azonos a következő gyökökkel: óbolg. *glasū* 'hang' (< *golso*), or. *zoloc* id., ónorv. *kalla* 'hív', ang. *call* id. stb. (BUCK, 10).

12. vog. P. *qmilti*

(AHLQV.) *amiltam* 'sprechen, reden'; (MUNK.—SZIL.) KL. *qmilti*, P. *qmilti*, T. (*puru-*)*qmilti* 'beszél, megmond; kiengesztel (visszabeszél)'; (KAN-NISTO, Tat. 56) T. *amàll-*, P. *amàll-*, ÉV. *amàll-*, *amàll-*, DV. *amàll-*, AL. *amàll-* 'sprechen, reden', Szó. *amàll-* 'plaudern, schwatzen'.

Feltehető, hogy a szó származék, valamilyen elhomályosult ige- vagy névszótó (esetleg nomen-verbum) *-lt* műveltető képzős származéka. Az *l* palatalizációja másodlagos.

Előfordul intranszitiv kifejezéstípusban *LOQUOR* (többes szám esetén *COLLOQUOR*) funkcióban: KL. *khajjârel qmiltên* 'hamisan beszélsz' (NyK. XXII, 132) — (1); P. *amàll, t n maly!* 'sprich bald!' (WV. III, 135) — (8); T. (1). Szórványosan jelentkezik tranzitív kifejezésekben is *DICO*, ill. *LOQUOR* funkcióban: T. *nuñ qmàllên amân!* 'mondd meg nekem!' (VNGy. IV, 364) — (1) | P. *ney meñnr amàlltê, sn?* 'was hast du gesprochen?' (WV. V, 121) — (2). Leggyakrabban egyenes beszédben fordul elő, funkciója *DICO*: ÉV. *βύτηλαδῆς α' màlli :* „*at minn^m*” 'die Wasserratte spricht: „Ich gehe nicht”' (WV. VI, 131) — (43); P. (55); T. (54). Ritkán függő beszédben is megtalálható: KL. *nau qmèllên :* *at tulmentâsen 'te* (azt) mondod: nem loptad el' (VNGy. IV, 411) — (1); P. (1); T. (1).

Az *qmilti* az ÉV., P. és T. vogul nyelvjárásokban a beszélés legkedveltebb kifejezője. Jelentése a következő funkciókra oszlik: *LOQUOR* és *DICO*. KANNISTO adata alapján a vog. É.-ban is megvan a szó, s funkciója itt a *COLLOQUOR* (Tat. 56). A központi szerepet a *LOQUOR* játssza. A *DICO* funkció az egyenes beszéd kifejezéstípusban jelentkezik. A vog. T. nyelvjárásban sohasem használják az *qmilti* igét közbevetett idézőmondat és kísérő idézőmondat kifejezéstípusokban, hanem helyette a *lâwi* illető nyelvjárási formáját. A P. nyelvjárásban sem fordul elő az ige közbevetett idézőmondatban, az ÉV.-ban csak a diktív kifejezéstípusban kedvelt.

Elképzeltető, hogy az *qmilti* valamilyen hangfestő jelentésből fejlődött először *COLLOQUOR*-ra (ezt a jelentést őrizte volna meg az É. nyelvjárás, bár egy példát sem találtam az igére az É. nyelvjárásokban!), majd a P. stb. nyelvjárásokban a *LOQUOR* fogalmának jelölőjévé toldott át. Hasonló jelentésfejlődés eredménye az ang. *talk* 'beszélget' *LOQUOR* jelentése is. A *talk* igét elég gyakran használják az angolban a *speak* helyett (BUCK, 5).

13. osztj. É. *nōyom-*

(BEKE) *nōyom* 'szól, mond'; (PATK.) *nōyomen* 'mondani'; (PAAS). K. *nōymam* 'sagen', J. *nāwmam* stb. 'id.; sprechen, sich unterhalten, plaudern'; (KARJ.—TOIV.) Kr. *nōyōmtā* 'sagen', Likr. 'sprechen', Trj. 'sprechen, sich unterhalten; sprechen (können, z. B. ein Kind)', Mj. 'sprechen', Ni. 'sagen', Kaz. 'sagen; sein Wort, sein Versprechen geben, versprechen (etw. zu tun); schwatzen, klatschen; verleumden' (605).

BUDENZ a szót egyeztetni a m. *gyón-*, *gyohon-* 'confiteri' igével (MUSz. 172). Véleményéhez csatlakozik MUNKÁCSI (NyK. XVI, 465) és GOMBOCZ is (NyK. XXXV, 109). A m. *gyón* a SzófSz. szerint török jövevényszó. A két szó összetartozása csak úgy képzelhető el, ha a szó más-más török nyelvből került volna át egymástól teljesen függetlenül az osztjákba is és a magyarba is. A két szó összetartozása hangtanilag sem megnyugtató.

Intranszítív kifejezésben jelentése *LOQUOR*: Kaz. *isl telnä ny o g o m l ä nobed teln jastelä* 'régtől fogva rebesgetik, régtől fogva mondják' (OH, II, 199) — (3); Szin. (1). Transzítív típusra csak egy példát találtam, jelentése *DICO*: Kaz. *kimet jäsəŋ-äŋəlna nõ ç m ə s - ki* 'még egy szót szolt' (ONGy. 169). Leggyakrabban egyenes beszédben fordul elő *DICO* funkcióban: Kaz. (3); O. (18); Sur. (1); Szin. *lipət iki nõ ç m ə s*: „jěšək ēwije, mənə, ūla!” 'der Blätteralte sagte: „Liebes Töchterlein, geh, lebe du!”' (OVÉ. 126) — (16); Ser. (1); I. (10).

Az oszjtj. *ńōyom-* a *pōtərt-* szinonímája. Lehet, hogy eredetileg ez is hangutánzó szó volt. STEINITZ nem tartja valószínűnek, hogy a *ńōçəm-* 'sagen' azonos tő lenne a *ńāç* 'Lachen' szóval (OVok. 67). Ehelyett más megoldás kínálkozik. Az oszjtj. Ő. nyelvjárásban van egy hangutánzó szó, amely hangtanilag egyeztethető a *ńōyom-* szóval. Ez a *ńōç-*, *ńōç-* tő, amelynek jelentése 'harangoz'. Jelentésánilag ez nehezen lehetne beszédjelentés előzménye, de ha feltesszük, hogy az oszjtj. Ő. *ńōç-*, *ńōç-* jelentése eredetileg 'hangot ad, zörög, cseng' stb. volt, ebből már az ismert módon válhatott — egy *-m* képző hozzáadásával — a 'beszél', majd egyenes beszéd kifejezéstípusban a 'mond' jelentés. Ilyen típusú jelentésváltozásra fentebb már több analógiát is hoztam. Hangutánzó jelentésből fejlődött a beszélés fogalmának jelölőjévé a lat. *loquor* is, amelynek etimológiai megfelelője a gör. *λαλέω* 'tönen' (MENGE: Lat Wb.).

14. vog. K. *loq̄χati*

(AHLQV.) *latqatam* 'übereinkommen, beratschlagen, sich vergleichen' (MUNK.—SZIL.) K. *loq̄χati* 'beszélget'.

Az ige a vog. K. *loq̄tti* visszaható képzős származéka. Egyetlen vog. nyelvjárás, amelyben külön igealak szolgál a *COLLOQUOR* funkció betöltésére. Az alapigéből a képző hatására intranszítív ige lett, s így könnyű volt az átsiklás a *COLLOQUOR* jelentésbe azáltal, hogy az állítmány egy *ńoutē* 'egymás között' bővítményt vett magához: K. *ēkw'-gńšux ńoutē loq̄χata* 'az öreg ember s a felesége egymás között beszélgetnek' (VNGy. I, 166).

15. vog. É. *mōjti*

(AHLQV.) *moitam.* 'Märchen erzählen'; (MUNK.—SZIL.) *mōjti* 'regél'; (CSERNY.) *mojtunŋkve* 'рассказывать сказки'; (ROMB.) *mojtunŋkve* 'рассказать, рассказать сказку, сказывать'; (BV.) *mojtunŋkve* 'рассказать сказки' (*mojtəx*).

A szó a *mōjt* 'mese, rege' és igeileg használt alakja, a zürj. izsmai nyelvjárásból került a vogulba (< zürj. *mojd* id., *mojdnj* 'regél') (vö. FOKOS: NyK. LV, 32; TOIVONEN: FUF. XVIII, 182). A vogulban a *NARRO* funkció legkedveltebb kifejezője: Szo. *mđitkēem ta mđita:βe* 'mein Märlein wird nun erzählt' (WV. IV, 275); FL.; P.; K.; T.

16. oszjtj. É. *mońš-*

(AHLQV.) *mońštem, moštem, mońštem* 'Märchen erzählen'; (PATK.) *monštem* 'elbeszélni, mesélni'; (PAAS.) K. *mđńš-* 'Märchen erzählen', J. *mđńšəm* id.; (KARJ.—TOIV.) FD. *mđ'ńš'tá* 'Sagen erzählen; schnurren (die Katze)', Kos., C., Kr., Vj., Trj. 'Sagen erzählen', Kaz., O. 'erzählen (eine Sage); schnurren (die Katze)' (531).

A szó az oszjtj. *mońš* 'mese' igeiként használt alakja.

Az osztjákban a *mońs-* ige a *NARRO* funkció legkedveltebb kifejezője: Ni. *jisna mññ as xoñnew utna ar mońs m o ñ s a t* 'régén a mi Ob-partunkon sok mesét meséltek' (NyK. LXII, 339) stb.

II. A gondolkodást jelentő szavak

17. vog. É. *nami*

(MUNK. — SZIL.) É. *nami* 'gondol'; (CSERNY.) *nomuñkve* 'помнить'; (BV.) *номуñкве* 'помнить';

A szó obi-ugor eredetű, megfelelője: osztj. O. *ñmdá* 'sich erinnern' (KARJ. — TOIV.).

Fő funkciója a *COGITO*. Előfordul tranzitív kifejezéstípusban: Szo. *āñum βós n ó ' m i !* 'denke er an mich!' (WV. II, 107) — (1); K. (1); függő beszédben és függő kérdésben (1—1). Tranzitív-predikatív kifejezésben jelentése 'tart (vminek)': Szo. *χansāñ sātñy n ó m ì l u m* 'ich erachte es eines bunten Siebenopfers wert' (WV. I, 34) — (1).

18. osztj. É. *nōm-*

(AHLQV.) *nomtem* 'sich erinnern'; (BEKE) *nōm-* 'gondol, meggondol'; (PATK.) *numem* 'sich erinnern'; (PAAS.) J. *nommēm* 'sich erinnern'; (KARJ. — TOIV.) Kr. *nu'mta* 'sich erinnern', Vj., VK., Vart., Likr., Mj., Trj., Ni., Kaz., O. id. (581).

A szó obi-ugor eredetű (vö. vog. É. *nami*).

Funkciói megegyeznek a vogul szóéval. Előfordul tranzitív kifejezésben *COGITO* funkcióban: Kaz. *muj adom nomes n o m l e m ?* 'talán rossz gondolatot gondolok?' (OH. II, 378) — (5). Jelentkezik még „egyenes beszéd” és függő kérdés kifejezéstípusban a Sur. nyelvjárásban. A 'vél, gondol (vminek)' jelentéssel a tranzitív-predikatív kifejezéstípusban találkozunk. Ez a jelentés hasonlóképpen alakulhatott ki, mint a beszélést jelentő igéknél a 'hív (vminek)' disztinktív variáció; O. *toχlññ uai χañññ manēm āl n ò m ì !* 'a szárnyas állatok királyának engemet ne gondolj!' (ÉONy. 78).

19. vog. É. *namsi*

(AHLQV.) *nomsam, nomisam* 'denken, verstehen; sich erinnern'; (MUNK. — SZIL.) É., KL., K. *namsi*, AL. *namsi* 'gondol'; (KANNISTO, Vok. 173) T., ÉV., DV., AL. *nams-*, KK. *nāms-*, AK. *nāms-* ~ *noms-*, P. *noms-*, FL., Szo. *nōms-* 'denken'; (CSERNY.) *nomsuñkve* 'думать'; (ROMV.) *номсункве* 'думать, мыслить, помнить; помогать'; (BV.) *номсуñкве* 'думать, мыслить' (на^oмcāx).

A szó -s gyakorító képzős deverbális ige (vö. vog. É. *nami*).

Előfordul intranzitív kifejezésekben *COGITO*, ill. *MEDITOR* funkcióban: É. *pākwññ sispā sāt vōrēñ añ ul n a m s ā l n !* 'cibolyatobozos hátú hét erdőre most ne gondolj!' (VNGy. III, 191) — (3) | Szo. *n ó ' m s a η u k u t i p a t s i y* 'sie fingen nun an zu denken' (WV. III, 27) — (2); P. (4); K. (2). *COGITO* funkcióban van meg tranzitív kifejezésekben is: Szo. *sispal ñlne nōmt ul n ó m s e e n !* 'denke keinen auf der Rückenseite befindlichen Gedanken!' (WV. V, 64) — (11); P. (1); K. (5). Ebben a kifejezéstípusban szórványosan *DELIBERO* jelentésben is előfordul: KL. *jāim šoqu šoqu pññe jāmēs puntēχ jernē khum n a m s i l e m* 'atyám sok-sok fiától (ezt) jeles szándék (letétemény) gyanánt veszem számba' (VNGy. IV, 117) — (1).

„Egyenes beszéd” kifejezéstípusban *COGITO*: Szo. *n ó ' m ā s i :* „*ta sis ἡλ,πρη,ῆσθαι ὅς βασιγλι*” ’er denkt: „Unterdessen möge ich die heilige Feuerflut stattfinden” (WV. I, 13) (23); FL. (37); KL. (1); P. (12); K. (21). Ugyanebben a funkcióban jelentkezik elvéte közbevetett és kísérő idézőmondatokban, valamint „függő beszéd”-ben. Előfordul *acc. cum inf.* kifejezéstípusban is: É. (2); FL. *ἄσπῆχ-πάλ αἰ* *Vasékém n a m s e s t ā χυριῖν nē χυριῖν viñkwē tākwitān* ’„Bekecses” kis Vaszilám azt gondolta, hogy formás nőnek formámat magának veszi’ (VNGy. IV, 74). *COGITO* funkcióban van meg *infinitívuszos* szerkezetekben: Szo. *āβιη κῶλ āβι' ml κῶ' nā kβālḗnu, qβe kōz n ó m s e γ m* ’als ich durch die Tür meiner mit einer Tür versehenen Hütte hinauszutreten gedenke’ (WV. IV, 113) — (1); P. (1). *Tranzitív-predikatív* kifejezésekben jelentése ’gondol (vminek)’: FL. *nañen jāyī' n a m s i t ā* ’téged atyjának becsül vala’ (VNGy. IV, 343) — (2).

A *namsi* a *COGITO* funkció legkedveltebb kifejezője a vogul nyelv-járásokban. Ez a funkciója szinte egyedülálló, hiszen a *MEDITOR* jelentés egészen szórványos, a ’vél, gondol (vminek)’ jelentés pedig a *tranzitív-predikatív* kifejezéstípusban alakult ki.

20. osztj. É. *nōmās-*

(AHLQV.) *nōmistem* ’denken, überlegen’; (БЕКЕ) *nōmās-*, *nōmās-* ’elméjébe vesz’; (ПАТК.) *namasem* ’gondolkodni valamiről’; (ПААС.) K. *nāmāsəm* ’denken, nachdenken, sich erinnern’; (КАРЖ.—ТОIV.) FD. *nāmāsta* ’denken; beabsichtigen; sich erinnern’, C., Cs. ’denken’, Kr. ’denken, überlegen, sin- nen; verstehen’, Ni., Kaz. ’denken, nachdenken, überlegen; beabsichtigen; sich zu erinnern suchen, sich entsinnen, sich erinnern’, O. = Kaz. (582).

A szó gyakorító képzős deverbális ige (vö. vog. *namsi!*).

Előfordul *intranszítív* kifejezésekben *COGITO* funkcióban: O. *kōrdā mēñ'k' χodī n n m ā s l ā n ?* ’vas manó mit gondolsz?’ (ÉONY. 97) — (4); I. (2). Ebben a kifejezéstípusban van *MEDITOR* jelentése is: Kaz. *uñt-χuīi nōmsəm n o m ā s l* ’erdei ember elmém elmélkedik’ (OH. I, 87) (2). *Tranzitív* kifejezésben jelentése *COGITO*: Szin. *mā nēmāt q t n ū m ā s l ā m* ’ich denke nichts’ (OVE. 145) (6). „Egyenes beszéd”-ben a leggyakoribb, jelen-tése *MEDITOR*: É. (24); O. (22); Szin. (1); I. *iga n a m a s a :* „*man ūrda ūdem*” ’der Mann dachte nach: „Ich war ein Held” (IO. 104) (5). A Szin. nyelvjárásban van egy-egy példa a „függő beszéd” és az *acc. cum inf.* kifejezéstípusokban is.

Mind a *nōm-*, mind a *nōmās-* elég gyéren fordul elő a szövegekben, különösen a hősénekek és a medvénekek tartalmazznak kevés gondolkodást jelentő szót. A kevés példa nem alkalmas arra, hogy meggyőzően bebizonyíthassuk, melyik szót használják a *gondolás*, és melyiket a *gondolkodás* kifejezésére. A kiszámú példa mégis arra enged következtetni, hogy a *nōm-* inkább a *COGITO*, a *nōmās-* pedig legtöbbször a *MEDITOR* funkcióban használatos. A *MEDITOR* funkciót az *-s* gyakorító-reflexív képzőnek tulajdoníthatjuk (vö. m. *gondol ~ gondolkodik*). A *COGITO* és a *MEDITOR* erősen keveredik, főleg „egyenes beszéd” kifejezéstípusban, hasonlóképpen, mint a *DICO* és a *LOQUOR* a beszélést jelentő igék körében.

21. vog. É. *namsaxti*

(AHLQV.) *namsaxtam* ’sich bedenken’; (MUNK.—SZIL.) É. *namsaxti*, K. *nomsaxti* ’gondolkozik’; (ROMB.) *номсахтангкве* ’размыслить’; (BV.) *номсах-тугкве* ’раздумывать’ (*на'omsaxтэх*).

Előfordul intranszítív kifejezésekben *MEDITOR* funkcióban: É. *no m s a x t s*, *no m s a x t s* 'er überlegte, überlegte' (ChrVog. 54) — (5); FL. (1); P. (1); K. (3). „Egyenes beszédben” *MEDITOR*: É. *n q m s a x t i*: *taw am mōlāl lū āssēm!* 'gondolkozik: ejnye, énnekem a minap lovam volt' (VNGy. I, 59) (1); FL. (1), de felléphet *COGITO* szerepben is: K. *n ā m s a x t i i*: „*om toβlən pōā'stər ōsēm*” 'er denkt: „Ich bin der geflügelte Poaster”', (WV. I, 22) (2). Egy példát találtam acc. cum inf. kifejezéstípusra is az É. nyelv-járásban, funkciója *COGITO*.

A visszaható képző az igét intranszítívá teszi. A *nqmsaxti* azonban „egyenes beszéd” és acc. cum inf. kifejezéstípusokban tranzitívan is előfordul. Hasonló jelenséget észleltünk a vog. *sujti* és *poterti* esetében, ezek ugyanis lépten-nyomon a tranzitív *lāwi* helyén jelentkeztek „egyenes beszéd”-ben. Az igék tranzitív és intranszítív volta tehát egyik oldalon sem differenciálódott pontosan. Bár a *nqmsaxti* gyakran előfordul *COGITO* funkcióban, mégis azt állapíthatjuk meg, hogy fő funkciójának a *MEDITOR*-t tekinthetjük.

22. vog. T. *vojlatē*

(MUNK.—SZIL.) *jū-vojlatē* 'visszagondol'; (KANNISTO, Tat. 42) T. *ōjā-t-*, *ōjāt-* 'denken', AK. *ojlās-* 'sich beraten'.

A szó tatár eredetű, s így csak a vog. D. nyelvjárásokban van meg (GOMBOCZ: NyK. XXVIII, 163; KANNISTO, Tat. 42—3). Jelentése minden tatár nyelvben 'denken, nachdenken'. Néhány tatár nyelvben azonban az ige jelentése 'Aufmerksamkeit auf etwas richten, bemerken' stb. (KANNISTO: uo). Ez lehetett a tatár szó alapjelentése, s belőle fejlődött ki a 'denken, nachdenken' jelentés. A vogulba átkerült a tatár névszó (vö. KANNISTO, Tat. 42: T. *ōi* 'Gedanke' stb.) és ennek igei származéka egyaránt, az igei alakhoz azonban a vogulban még egy *-t* képzőt tettek. A szókezdő *v-* hang másodlagos. Labiális vokális előtt egyes nyelvjárásokban gyakran fellép egy *v* előhangzó, pl. É. *ūnli* ~ K. *vonli* 'ül' stb. KANNISTONÁL NINCIS IS *v*!

Előfordul intranszítív kifejezésben *MEDITOR* funkcióban: T. *tē-vojlatəl*, *tē-vojlatəl* 'csak gondolkozik, csak gondolkozik' (VNGy. IV, 369) (3). „Egyenes beszéd”-ben is előfordul, funkciója itt is *MEDITOR* (4). Infinitívuszos szerkezetben *COGITO* szerepben jelentkezik *COGITO* funkcióban: T. *kitem āñēux jū-mīñēñ vojlatəl* 'a száműzött öreg hazamenésre gondol' (VNGy. IV, 361) (1).

23. vog. É. *tumajti*

(MUNK.—SZIL.) É. *tumajti* 'gondol'; (BV.) *тумаїтанкє* 'думать'.

A szó az oroszból került a vogulba (KÁLMÁN, RussLw. 254).

Előfordul intranszítív kifejezésekben: *MEDITOR* — Szo. *ājkā t y m a i t i* 'der Mann denkt' (WV. I, 254) — (5) | *DELIBERO* — Szo. *nēpak xan-sēn, pō'rtēn i t y m ā i t ē n!* 'schreibt einen Brief, spricht und überlegt!' (WV. I, 136) — (4). „Egyenes beszéd”-ben *COGITO* szerepben jelentkezik: Szo. *t y m a i t i*: „*am āñmānt xōttāl bōs iālnyūm*” 'er denkt: „Wenn ich doch irgendwohin ginge” (WV. II, 121) — (9).

A *tumajti* a *nqmsaxti* szinonímája a vog. É. nyelvjárásban. Alapjelentése a *MEDITOR*, s ez „egyenes beszéd” kifejezéstípusban kapta *COGITO* jelen-tését.

24. vog. É. *vā'i*

(AHLQV.) *v̄igem, v̄iem* 'sehen'; (MUNK.—SZIL.) É. *vā'i*, KL. *uj-, ui-*, P. *voi*, K. *voi*, T. *vaji, vā*, AT. *vā* 'lát; tud'; (KANNISTO, Vok. 193) T. *βā* 'er wird sehen', AK. *βāi, βoi*, KK. *βōi*, P. *βāi*, ÉV., AL. *ui*, DV. *ui*, FL., Szo. *βāy* 'er sieht'; (CSERNY.) *van̄kve* 'знать, видеть'; (ROMB.) *ванкве* 'знать'; (BV.) *ванкве* '1. знать, 2. видеть' (*вах, ух*).

A szó obi-ugor eredetű, megfelelői az osztjákban: (KARJ.—TOIV.) FD. *uò'pa* 'sehen; wissen' stb.

Előfordul intranszitiv kifejezésben *SCIO* funkcióban: Szo. (1); FL. *am хотél vā'ém?* 'honnan tudjam én?' (VNGy. IV, 331) — (2). Leggyakrabban tranzitív kifejezéstípusban jelentkezik, jelentése egyaránt 'lát' és *SCIO*: FL. *man vāslūw* 'mi láttuk' (VNGy. IV, 329). A 'lát' jelentés minden nyelvjárásban megvan, a *SCIO* viszont csak az É.-ban és a K.-ban: Szo. *ānum βāγl^an?* 'kennst du mich?' (WV. I, 65) — (53); FL. (11). Előfordul „egyenes beszéd”-ben (3), függő kérdésben (40) és participiumos szerkezetben: É. (1); FL. (1); K. *kuá'sō manmāt'āt u'stə* 'er wusste nicht, ob er lange ging' (WV. II, 651) — (6).

A szó eredeti jelentése a 'lát', ebből fejlődött az 'ismer' és a 'tud' jelentés. Ez a jelentésváltozás csak az É. vogul nyelvjárásokban ment végbe (szórványosan a vog. K.-ban is!), így a *vā'i* ezekben a nyelvjárásokban a vog. *χānsi* 'ismer, tud' szinonímája. A vog. D. és Ny. nyelvjárásokban a *vā'i* nem fejlődött a tudás pszichológiai fogalmának kifejezőjévé. Ezekben a nyelvjárásokban a *χānsi* tölti be ezt a funkciót.

Hasonló jelentésfejlődés során kapta jelentését a ném. *wissen* 'tud'. Ezt a szót ugyanis összevetik az ugyanabból az indoeurópai gyökből származó lat. *video* 'lát' igével. A két szó jelentésbeli különbségét úgy magyarázhatjuk, ha a 'lát' jelentést tesszük fel elsődlegesnek, a 'tud' jelentés pedig ebből alakult. A gör. *oída* ige jelentése 'lát', s ez a jelentés már a görögben 'tud'-dá fejlődött. A két jelentés — a vogulhoz hasonlóan — egymás mellett élt. A görög szó etimológiáját tekintve ugyancsak a *video* családjába tartozik. Csaknem ugyanilyen jelentésváltozás analógiája található meg a magyar *tud* esetében, amelynek finn megfelelője, a *tuntea* ma is 'érez, ismer, tud' jelentésben fordul elő. A finn igének két származéka is az eredeti jelentést őrizte meg: *tunnustaa, tunnustella* 'tapogat' (KOVÁCS F., Pszichológiai Tanulmányok 1962. IV, 28). Mindkét esetben az érzékelés szférájából jutottunk át a gondolkodásba.

25. osztj. I. *ū-*

(AHLQV.) *ūlem*, 'kennen, wissen, verstehen, finden'; (MUNKÁCSI—PÁPAY) *uj-*: *usem, ulim* 'láttam, látom'; (PATK.) J., AK. *ujem*, D., KK. *vojem* 'lát-ni, tudni'; (PAAS) K. *ūiam, ūtam* 'sehen', J. *ūiam, ūllam* 'id.; wissen'; (KARJ.—TOIV.) FD. *uò'pa* 'sehen; wissen; kennen (z. B. eine Person); können', Kos. 'sehen; wissen', Fil. 'wissen', C. 'sehen', Szogom, Cs. id., Kr. 'sehen; wissen; kennen (eine Person)', V., Vj., VK., Vart., Likr. 'sehen', Trj. 'sehen; wissen; (eine Einzelheit von etw.) voraussagen', Ni. = Kr., Kaz. 'wissen; kennen (eine Sache, eine Person)' (268).

A szó obi-ugor eredetű (vö. vog. É. *vā'i*!).

Előfordul tranzitív kifejezésekben, jelentése 'néz, lát', vagy *SCIO*: I. *in man vegem v o d e m* 'jetzt kenne ich meine Kraft' (IO. 20) — (11). Előfordul még függő kérdés kifejezéstípusban is: I. *man ent u d e m*, *Túrūmma met-sir mógat kittájem* 'ich weiss nicht, was für Kinder mir von Gott gesandt

werden' (IO. 152) — (6). Jelentkezik még participiumos szerkezetben: I. *xoi-vánmap (seant) jiba jidet v o d e m* 'es kommt der Uhu mit dem Menschenantlitze, ich weiss es' (IO. 24).

A szó alapjelentése itt is a 'lát', s a vog. É. *vā'i*-hoz hasonlóan, az osztj. I.-ben is ebből lett 'tud'.

26. osztj. Szin. *ūjat*-

(AHLQV.) *willem, vittem* 'kennen, wissen; verstehen; finden'; (BEKE) *ojt-, ojit-, ujt-* 'tud'.

Az ige az osztj. *ū-, wu-* 'lát; tud' szó származéka, ahogy erre STEINITZ is utal (OChr. 164; Dial. Wb. 22—23). Az *ūjat*- jelentése 'talál; ismer, tud'. A jelentésváltozás folyamata tehát a következő úton mehetett végbe: 'lát, meglát' > 'talál' > 'tud'. Ezt azonban bonyolítja az a tény, hogy az *ūjat*-etimológiai megfelelőinek (KARJ.-TOIV.) FD. *ājōttā'*, Ni. *ūjilā'* stb. szavaknak jelentése 'talál', s legfeljebb 'lát, észrevesz', azonban sohasem 'tud' (ez a jelentés — úgy látszik — csak a Szin. nyelvjárásban alakult ki). A FD. *ājōttā'* 'talál' stb. első szótagbeli magánhangzója KARJALAINEN szerint ősosztj. *ā-ra (OVok. 63), STEINITZ szerint ősosztj. *ā-ra, esetleg *ō-ra vezethető vissza (OVok. 82), a 'tud' jelentésű *ū-, wu-* tő pedig KARJALAINEN szerint ősosztj. *o-ra (OVok. 101), STEINITZ szerint ősosztj. *a ~ *u váltakozásra. Elképzelhető, hogy esetleg két különböző igenek konvergens homonimiájáról van szó.

Ezzel szemben azt is feltehetjük, hogy a Szin. stb. *ūjat*- 'talál; tud' szó nem az *u-* 'lát; tud' tő származéka, hanem a FD. *ājōttā'* stb. 'talál' szó megfelelője. Ebben az esetben 'talál' > 'tud' jelentésváltozással van dolgunk. Ilyen változást találunk az osztj. O. *ō'stā'* 'igénél is, amelynek jelentése 'talál' és 'tud' is. Ezzel kapcsolatban viszont az a nehézség támad, hogy KARJ.—TOIV. nem említi, hogy a 'talál' jelentésű szónak lennének megfelelői az osztj. É. nyelvjárásokban.

Előfordul tranzitív kifejezésekben SCIO funkcióban: Kaz. *schī kem ver āngelpa koti ānd u it len?* 'ilyen fontos dolog végét hogy is nem tudod?' (OH. II, 359) — (23); Szin. (15). Megtalálható még 'egyenes beszéd'-ben (Kaz. 6) és függő kérdésben: Kaz. (12); Sur. *at ū j i t' l a m, mui t a x a ū s* 'nem tudom, milyen hely volt' (NyK. LXIII, 57) — (1); Szin. (1). Egy példa van acc. cum inf. kifejezéstípusra is: Szin. *wōš lūχ i juχ xūl l luntī ū j a t l e m ŋ* 'wir wissen, wo jeder Baum auf *w o š l u χ* steht' (OVE. 55).

27. vog. É. *χańsi*

(AHLQV.) *qańdam* 'wissen, verstehen, erraten'; (MUNK.—SZIL.) É. *χańsi*, P. *khańsi*, K. *khańsi*, T. *khańč-* 'ismer, fölismer, tud'; (KANNISTO, Vok. 70) T. *kańbš-*, AK., Szo. *χańš-*, KK., FK., AL, *kańš-*, P., ÉV., DV. *kańš-*, FL. *kχańš-* 'wissen'; (CSERNY.) *hańsunkeve* 'узнать, угадать'; BV. *χańсюнке* '1. отгадать, 2. узнать' (*χa'nyux*).

MUNKÁCSI egy szócsaládba sorolja a vog. É. *χāsi* 'tud, ért' igével (VNGy. II, 638—9). LIIMOLA ezt nem tartja valószínűnek (annak ellenére, hogy a két szó között jelentésben nincs lényeges különbség), mivel a vog. *ńš*, *ńš* szabályosan fgr. *ńč-re megy vissza — mint a *χańsi* esetében — míg a *χāsi* s-e fgr. *č-re (esetleg *ńč-re) (FUF. XXVI, 208—10). A két szó vokalizmusa sem vall közös eredetre (vö. KANNISTO: Vok. 70 és 95). A finnugor eredeztetés is bizonytalan (vö. FUV. 93).

Előfordul tranzitív kifejezéstípusban: SCIO — Szo. *nān ānum at χańš-šāln?* 'kennst du mich nicht?' (WV. II, 132) — (15); FL. (26); KL. (4); P.

(30); ÉV. (3); K. (49); T. (4) | 'észrevesz' — Szo. *ma'tər x a n š è γ ā n ?* 'merkst du was?' (WV. I, 135) — (1) | 'jelent' — P. *l_ul k a n š i* 'das bedeutet Schlimmes' (WV. I, 206) — (1) | 'jósol' — T. *enām erē š elšā-l k a n , b š ā n - t ā n ?* 'sagst du mir vielleicht den Tod vorher?' (WV. III, 185) — (3).

„Egyenes beszéd”-ben SCIO: É. (15); K. *m_uānk k a n š i' l o β : ōtar* 'wir wissen, (er ist) ein Fürst' (WV. II, 40) — (2). Jelentkezik „függő beszéd” kifejezéstípusban is FL. és P. nyelvjárásokban (1–1), s valamivel gyakrabban függő kérdésben: SCIO — É. *xāñxān alwāst, x a s s a n k w é ēre'it* 'meg kell tudni, ki ölte meg őket' (VNGy. IV, 171) — (2); FL. (3); P. (3); ÉV. (2); K. (10) | 'kitalál' — É. *x a n š ā l a n , taj manər!* 'nun errate, was ist das' (Chr-Vog. 52) — (2).

Előfordul participiumos szerkezetben: SCIO — É. (1); KL. (1); K. *khwašē mēnmāt oqt k h a n š i* 'azt sem tudja, hogy hosszú ideig ment-é' (VNGy. II, 226) — (12). Egy példát találtam tranzitív-predikatív kifejezéstípusra 'felismer (vminek)' jelentésben: K. *tēn törēmmē tōrmāi' oqt k h a n - š ē s t ē n* 'ők az istent nem ismerték föl istennek' (VNGy. I, 166). Végül az ige „Füllwort”-tá is válhatott: K. *k h q š ý ē n !* 'hallod-e te (tudod)!' (VNGy. II, 223) — (3).

SZILASI a *xānš i* alapjelentésének a 'meglát' jelentést teszi fel, s összeveti a vog. *khun-* 'húny' igével. A jelentésfejlődés a következő lett volna: 'meglát' > 'megismer' > 'tud'. GOMBOCZ ezt az egyeztetést mind hangtaniilag, mind jelentésanilag (a *khun-* jelentése nem 'meglát', hanem éppen ellenkezőleg 'becsukja a szemét') elveti (NyK. XXXIV, 462).

A szó alapjelentésének az elemzett szövegek tanúsága alapján az 'észrevesz' jelentést vehetjük, amelyből 'az ismer', majd a 'tud (amit ismerünk)' jelentés fejlődött. A 'jelent' jelentés csak alkalmoszerű. (Ilyen jelentése van a fi. *tietää* 'tud' szónak is!) A 'felismer (vminek)' a tranzitív-predikatív kifejezéstípusban alakult ki. Ez a jelentés is csak elvétve fordul elő. Az ilyen jellegű kifejezések két mondatból alakultak ki úgy, hogy a nominális mondat a verbális mondat részévé degredálódott. Jól szemlélteti ezt a folyamatot a következő példa: K. *mōānk k a n š i' l o β : ōtar* 'wir wissen, (er ist) ein Fürst' (WV. II, 40). „Egyenes beszéd” kifejezésből könnyen alakulhat tranzitív-predikatív, amikor az idézet egyetlen szóból áll. Az előbbi példa mintegy félúton van a tranzitív-predikatívvá válásban.

28. osztj. O. oš-

(AHLQV.) *ošlem* 'finden; wissen, kennen'; (KARJ.—TOIV.) O. *ō-stā'* 'wissen, kennen; finden' (96).

Az osztj. O. szót TOIVONEN összeveti a fi. *osata* 'treffen, finden; kennen, können; verstehen' szócsaláddal (FUF. XIX, 139). Jelentésanilag tökéletes a megfelelés, mind az osztj. O. szónak, mind a finn igének van 'talál' és 'tud' jelentése [vö. fi. *osua* '(célba) talál']. COLLINDER is együtt említi a két szót (FUV. 104). A SKES viszont csak kérdőjellel veszi fel az osztj. szót a fi. *osata* 'tuntea l. löytää tie jonnekin, osua, taitaa' ige megfelelői közé: „Pohjoisostjakin *ōstā'* voi kuulua tähän vain sillä edellytyksellä, että ostjakista olisi alkuperäinän 'osaa' merkitsevä kantasana kadonnut”. GANSCHOW (Die Verbalbildung im Ostjakischen, 31) az *ū-* 'lát' tő *t képzős származékának tartja.

Előfordul intranszitiv kifejezésben: 'talál' — O. *χođi-svγāt o s t a r a γ a l ?* 'hogyan lehet megtalálni?' (ÉONy. 79) | SCIO — O. *si pet-kāzəŋ iāx moγən*

évalt o slət 'ez a pet-kàzəη nép a földed felől már tud' (ÉONy. 164). Tranzitív kifejezésben: 'talál' — O. *oxsar òzəs* 'rókát talált' (ÉONy. 73) | SCIO — O. *mà and o slè m* 'én nem ismerem' (ÉONy. 111). Jelentkezik még közbevettett idézőmondat, függő kérdés és participiumos szerkezet kifejezés-típusokban SCIO funkcióban.

Az osztj. O. *os*-jelentésének kettősségét úgy magyarázhatjuk, ha fel-tesszük, hogy a szó eredeti jelentése a 'talál' volt. A 'talál' az érzékelés síkján azonos szinten van a 'lát' jelentéssel, amelynek 'tud' jelentéssé váló fejlődésére már több példát bemutattam (pl. vog. É. *vāi* 'lát; tud'; lat. *video* ~ ném. *wissen*). A jelentésváltozás a következőképpen mehetett végbe: 'talál' > amit megtaláltunk, azt 'ismer'-jük > innen már csak egy lépés a 'tud' jelentés, amely az ismeretek megszilárdulását fejezi ki. Az 'ismer' és a 'tud' jelentés között egyrészt csak intenzitáskülönbség van, másrészt a két jelentés fedheti is egymást, pl. m. *ismer valakit* (személyről) és *ismer v. tud valamit* (tárgyról) Az obi-ugor nyelvekben nincs meg ez a kettősség külön igével kifejezve, pl. O. *mà and o slè m* 'én nem ismerem' (ÉONy. 111) és *and o slè m* 'nem tudom' (ÉONy. 104).

29. vog. É. *χāsi*

(AHLQV.) *qīsam* 'wissen, verstehen, erraten'; (MUNK. — SZIL.) É. *χāsi* 'ismer, tud'; (KANNISTO, Vok. 95) KK., FK. *kēs-*, FL. *kχās-*, Szo. *χās-* 'könnyen'; (CSERNY.) *hasunkeve* 'ymetb'; (BV.) *xacynke* (*xācmyñke*) 'ymetb' (*xacax, xacx*).

Megfelelői az osztj. nyelvjárásokban is megvannak: (KARJ. — TOIV.) FD. *χo šta* stb. 'könnyen'. LIIMOLA lehetségesnek tartja, hogy a vog. É. nyelvjárások a szót az osztjából vették át: „Es ist zunächst möglich, dass LO. *kχās-*, So. *χās-* aus dem ostj. entlehnt ist, vgl. O. *χa'stā*” (FUF. XXVI, 209). Hangtörténetileg az ősvog. *š (< fgr. *č) az északi és konda nyelvjárásokban s-zé fejlődött. „Wenn nun (AHLQV.) *qīsam* die Konda-mundart vertritt . . . , dann könnte in *χās-* (wenn nicht < ostj.) *kēs-*, *qīsam* das s < urvog. *š. Und in diesem Falle würde das Wort selbst mit ostj. *χòššəm*, votj. *kožānĭ*, syrj. *kužnĭ* und lp. *qweitset* lautlich völlig übereinstimmen” (uo.) (vö. még COLLINDER: FUV, 93).

NÉMETH GYULA a vog. É. *χāsi* szót és megfelelőit összeveti a török nyelvek erőt, képességet jelentő szavaival, pl. oszm. *güç* 'Stärke, Macht, Kraft, Gewalt, Mühe' stb. (NyK. XLVII, 81). Jelentésanilag ez csakugyan tetszetős felfogás, és a jelentésfejlődés is könnyen magyarázható, ha feltesszük, hogy az 'erő' jelentés volt az eredeti, majd a testi erőből, képességből lett a szellemi képesség: a tudás. NÉMETH GY. arra alapozza feltevését, hogy SETÄLÄ a vog. szó finnugor megfelelői között említi a fi. *kunto* szót, amely erőt, testi erőt, tudást jelent (FUF. II, 224). A finn megfelelés azonban a SKES szerint hangtanilag kétséges. Véleményem szerint a szó finnugor etimológiája valószínűbbnek tűnik.

Előfordul tranzitív kifejezéstípusban SCIO funkcióban: É. *taw χumlē χāsi t ā?* 'ő azt hogyan tudja?' (VNGy. II, 85) — (3); FL. (5). Segédige-ként jelentkezik infinitívusos szerkezetben: Szo. *tēnu,qβēk at χāssān, iqlēn!* 'wenn ihr nicht zu essen verstanden habt, (dann) fahrt!' (WV. I, 203) — (7); FL. (13); K. (1).

A vog. *χāsi* főleg segédigei funkcióban szerepel infinitívus mellett. Eredeti jelentése 'tud, ért vmihez' volt, majd ebből a jelentésből degradálódott segédigévé.

30. osztj. O. *χās-*

(AHLQV.) *xaslem* 'kennen, wissen'; (PATK.) *χočem* 'érteni, tudni'; (PAAS.) K. *χōtšām* 'verstehen, etw. können'; (BEKE) *χās-* 'tud'; (KARJ. — TOIV.) FD. *χo-šta* 'können, verstehen', Kr. id., Ni., Kaz. 'können imstande sein, verstehen (eine Arbeit, eine Sprache)', O. 'können, verstehen' (352).

A szó valószínűleg finnugor eredetű (vö. FUV. 93; LIMOLA: FUF. XXVI, 208–10).

Előfordul tranzitív kifejezéstípusban SCIO funkcióban: Kaz. *šit χođi χ ā š l è m ?* 'ezt hogyan tudom?' (OH. I, 393) — (18); O. (1); Ser. (16); I. (1). Infinitívusos szerkezetben a segédige funkcióját tölti be: O. *mā uantta an χ ā š l è m* 'én nem tudom megnézni' (ÉONY. 12) — (2); Kaz. (6); Szin. (2); Ser. (3); I. (3).

Az osztj. *χās-* fő funkciója a SCIO, majd ebből degradálódott segédigévé infinitívusos szerkezetben.

31. vog. T. *šil-*

(AHLQV.) *šellam* 'verstehen'; (MUNK.-SZIL.) AL., P. *šēli*, T. *šili* 'ért, tud, bír'; (KANNISTO, Vok, 139) T. *šil-* 'können', P. *šēli* 'er kann', ÉVS. *šallm*, ÉVZ. *šellm* 'ich kann'.

GOMBOCZ tatár jövevénytiszónak tartja, s a kaz, tat. *säl* 'erő, tehetség' szóval egyeztetni (NyK. XXXI, 364), ezt azonban KANNISTO nem tartja valószínűnek (Vok. 139).

Segédigeként fordul elő infinitívusos szerkezetben: P. (1); T. *Ulōna il-khanšūn ā šil stil*, *khānā āls tou* 'Ilona föl nem ismerhette, ki volt ő' (VNGy. IV, 349) — (7).

A *šil-* a vog. D. nyelvjárásokban a tudás, bírás, hatás kifejezője. Segédigeként használatos főleg tagadó mondatokban. A szó csak a déli nyelvjárásokban van meg ebben a jelentésben. Véleményem szerint a vog. É. *sēli* 'szerez' etimológiailag összevethető a T. *šil-*'ért, tud' igével. A *sēli* jelentése eredetileg 'hozzáér, hozzákap vmihez' lehetett, amit a belőle képzett *sēlyati* 'hozzákap, angreifen, zugreifen' őrzött meg, pl. É. *āmpēm tū sēlyats* 'kutyám hozzákapott' (NyK. XXII, 48). A szó tehát két irányba fejlődött: az É.-ban 'hozzáér' > 'megfog' > 'megszerez', a D.-ben 'hozzáér' > 'ért' > 'ismer' > 'tud' > (segédige). A jelentésváltozás fokozatai északról haladnak a déli nyelvjárasterületek felé: az É.-ban még konkrét érzékelést jelent, az AL-ban gondolati folyamatot, a T.-ban pedig segédigévé degradálódott.

Analógiának megemlítem a magyar *ért* 'verstehen' igét, amely az *ér* (vmihez) 'angreifen, antasten' származéka, tehát egy érzékelési szférába tartozó szó fejlődése folyamán pszichológiai jelenség nyelvi jelölőjévé vált.

32. vog. É. *ärtēli*

(MUNK.-SZIL.) É. *ärtēli* 'fontolgat, okoskodik'; (KANNISTO, Vok. 13) FL., Szo. *ärtal-* 'untersuchen, prüfen; mutmassen'; (CSERNY.) *artalanqve* '1. пробовать, 2. сравнивать'; (BV.) *apmalaqke* '1. попробовать, 2. проверить'.

Az ige a zürjénből került át az obi-ugor nyelvek északi nyelvjárásaiba (FOKOS: NyK. LV, 16, 34; KANNISTO: Vok. 13; TOIVONEN: FUF. XXXII, 13). COLLINDER finnugor eredetűnek tartja a zürjén szót (FUV. 129; vö. még GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 238), és összeveti a fi. *arvo* 'value, worth' stb. szavakkal. A SKES a két szó összetartozását bizonytalannak tekinti.

Előfordul tranzitív kifejezésben: 'kieszel' — É. *nē-mat ārtiñ jiw ārtā at ārtēle'im* 'semmiféle módos fának módját ki nem eszelhetem' (VNGy. II, 418) | 'megvizsgál' — Szo. *ārdalan kēērh nāl ārdalēlān . . .* 'prüft, wie den zu prüfenden, mit einer Spitze versehenen Pfeil . . .' (WV. I, 343) | 'figyel' — É. *ti jui-pālt nēss ārtēlāln sar!* 'ennek utána figyeld meg csak!' (VNGy. IV, 249). Jelentkezik még „egyenes beszéd”-ben *DELIBERO* funkcióban: É. *an ārtēlēnē ārtiñ wj xumlē ārtēlilēm . . .* : „an xūrem q̄tēr ajāñ xum-p̄yān ti ojamēt” 'most okoskodó okos állat ím miképpen okoskodom . . . : „Most a három fejedelehmős apródlegényei ím megfutottak”' (VNGy. II, 170–1).

A szó alapjelentése minden bizonnyal 'érték, szám' volt, amelyből a többi nyelvekben 'számít, kalkulál' stb. jelentésen keresztül (a zürj. még ezt a fokot képviseli!) 'megvizsgál, kieszel' fejlődött.

33. osztj. É. *ārtal-*

(AHLQV.) *artalam* 'kosten, schmecken, versuchen; schätzen'; (BEKE) *ārdāla-* 'fölbecsül, vizsgál'; (KARJ.-TOIV.) Ni. *ārtā-ittā* 'nachsinnen, überlegen', Kaz. 'prüfen, unteruschen; schätzen, bewerten' stb., O. 'prüfen, befühlen, betrachten, sich erkundigen' (84).

A szó a zürjénből került át az osztjákba (TOIVONEN: FUF. XXXII, 13).

Előfordul tranzitív kifejezésben 'vizsgál' jelentésben: Szin. *mā līlān tornen ārtalilēm* 'ich prüfe dein Lebenskraut' (OVE. 167). „Egyenes beszéd”-ben is előfordul 'vizsgál' jelentésben: O. *lou qandāsl, qandāsl, ārdālālē* : *xādājel imi svs-pōdālē* 'ő nézte, nézte, vizsgálgatja: asszonyonénje gerinceontja' (ÉONY.); Szin. Ebben a kifejezéstípusban van *DELIBERO* funkciója is: O.; Szin. *ārtalalli* : *xōt pēntas* 'sie erwägt: das Haus ist verschwunden' (OVE. 88). *DELIBERO* funkciója van még „függő beszéd”, függő kérdés és participiumos szerkezet kifejezéstípusokban. Tranzitív-predikatív kifejezéstípusban jelentés 'gondol (vminek)': Kaz. *i xōjel layrēn meulap lābat ōrdā ārdālālē* 'az egyik embert pánccélos mellű hét fejedelehmősnek gondolhatná valaki' (OH. I, 23).

A *DELIBERO* legkedveltebb osztj. É. kifejezője az *ārtal-* ige.

34. vog. K. *ēsāplāxt-*

(KANNISTO, Tat. 71) AK. *ēsāplāxt-*, KK. *ēzplāxt-* 'überlegen, bedenken'.

A szó tatár eredetű (KANNISTO, Tat. 71).

Jelentése intranszitiv, „egyenes beszéd”, függő kérdés kifejezéstípusokban egyaránt *DELIBERO*: K. *xβāšō nāmsaxtām, xβāšō ēspla xtām* 'lange denke ich nach, lange sinne ich' (WV. IV, 321). A tatár nyelvek tanúsága szerint a szó eredeti jelentése számolással függött össze, pl. kas. *isāb* 'Zahl, Rechnung, Absicht, Rat' stb. (KANNISTO: Tat. 71). Ezt a jelentést őrizte meg a vog. T. nyelvjárás néhány ebből a szóból képzett származéka: *ēsāplext-* 'berechnen', *isāptel* 'ausserordentlich'. Ebből a 'számol' jelentésből fejlődhetett a 'magában számol, kalkulál'; majd a 'megfontol, mérlegel, gondolkodik'.

Ezzel a jelentésfejlődéssel állíthatjuk párhuzamba a következő magyar kifejezést: *számol vmivel*, pl. *számolnunk kell a sajátos viszonyokkal* (ÉrtSz.), amelynek jelentése 'tekintetbe vesz, gondol vmire' stb. A *számít vmire* kifejezés jelentése is 'úgy sejtí, úgy gondolja, hogy valami bekövetkezik', pl. *nem számítottam rá*.

A tatár szó az osztyákba is átkerült: (PAAS.) K. *ēs̄ipt̄m* 'versuchen, proben', a vogulhoz hasonló *DELIBERO* funkciója azonban nem alakult ki.

35. vog. P. *sōn̄iti*

(AHLQV.) *sōnetem* 'schätzen, rechnen, berechnen'; (MUNK.-SZIL.) K. *sōn̄iti* 'becsül'; (KANNISTO, Tat. 171) AK. *sōn̄at*-, KK. *sōn̄at*- 'zählen, mutmassen, glauben, voraussetzen', P. *sōn̄t*- 'zählen, berechnen'.

Az ige tatár jövevénytörző (KANNISTO: Tat. 171).

Intranszitiv kifejezésekben fordul elő a vog. P. nyelvjárásban: 'számol' — P. *nun̄k t̄š̄i s̄ō, n̄, t̄ε p̄ s̄ε ē m* 'zählte ich nun' (WV. IV, 298) | *DELIBERO* — P. *εk̄ m̄st̄ š̄it̄ t̄š̄i s̄ō, n̄, t̄ε ē s̄ m* 'plötzlich dachte ich nun' (WV. IV, 301).

A szó alapjelentése 'számol': csag. *san* 'szám'; *sana*- 'számol'; jak. *sanā*- 'gondol, vél' (MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 73). A 'számol' jelentésből az altaji nyelvekben is 'gondol' lett. Ugyanezt az utat tette meg a szó a vogulban. Az ige egyes származékai még az eredeti jelentést őrzik. A m. *szám* szó ugyancsak altaji eredetű (SzófSz.). Ennek jelentése ugyanazt az utat járta be, mint a vog. *sōn̄iti*. (Példákat l. vog. K. *ēs̄apl̄xt̄*-!)

*

A beszélést jelentő igéknek négy jelentésegysége van: *DICO*, *LOQUOR*, *COLLOQUOR* és *NARRO*. Ez a négy jelentésegység az obi-ugor nyelvekben világosan elkülönül egymástól. Legszembetűnőbb a *DICO*, *LOQUOR* és a *NARRO* különbsége. A *COLLOQUOR* funkció kifejezésére a vog. K. kivételével (itt a *loqt̄x̄ati* 'beszélget' a *loqt̄ti* 'mond' származéka) minden vogul és osztyák nyelvjárás a *LOQUOR* funkcióban szereplő igét használja. E két jelentés rokon egymással, köztük a magyar sem tesz nagy különbséget, hiszen a *beszél* és a *beszélget* azonos tő, a *COLLOQUOR* jelentésű angol *talk* viszont világosan elkülöníthető a *speak*-tól (BUCK: 4), ill. a fi. *jutella* a *puhua* igétől (SIRO: 19). Az indoeurópai nyelvek többségében a *DICO* és a *LOQUOR* között van a legélesebb különbség. Ugyanez a helyzet az obi-ugor nyelvekben is. A különbség főleg tranzitív és intranszitív kifejezéstípusokban nyilvánul meg: a *DICO* az előbbi, a *LOQUOR* pedig az utóbbi kifejezéstípusban fordul elő leggyakrabban. Érdekes eltérés mutatkozik a diktív kifejezéstípusokban. Itt a *DICO* és a *LOQUOR* egyaránt előfordulhat, bár az indoeurópai nyelvekben, valamint a balti finn nyelvekben ilyen helyzetben a *DICO* használata csaknem kizárólagos. Az obi-ugor nyelvekben azonban a *LOQUOR* jelentésű igék is gyakran előfordulnak az egyenes beszéd kifejezéstípusban, de ehhez viszonyítva a *DICO* használata mégis gyakoribb. Ez a funkciókeveredés esetleg magyarázható az orosz nyelv igei aspektusrendszerének hatásával is (jelen időben a folyamatos *zobopum̄b* 'beszél' használatos *DICO* funkcióban, míg a múlt és a jövő időben a befejezett *ckazam̄b* 'mond'). Ez eltolódást eredményezhetett az obi-ugor nyelvekben is: a *LOQUOR* és a *DICO* közti éles különbség elmosódott, s ennek következtében *DICO* helyett *LOQUOR* jelentésű igét kezdtek használni egyes beszéd kifejezéstípusban. Orosz hatással magyarázza SIRO a vepsze *bašta* 'beszél' igének hasonló használatát is.

Nagyon nehéz eldönteni, hogy azokban az osztyák nyelvjárásokban, amelyekből eddig kevés szöveget közöltek, vajon melyik jelentés lehet az elsődleges. Ilyenkor csak a közeli nyelvjárások, ill. a szótárak igazítanak útba.

A beszélést jelentő obi-ugor igék funkció szerinti megoszlását és fő jelentésségeit az 1. táblázat szemlélteti:

1. TÁBLÁZAT

Vogul	Funkció	Szo.	FL.	KL.	ÉV.	P.	K.	T.
<i>lāwi</i>	DICO	+	+	+	+	•	•	+
<i>loqtti</i>		—	—	+		+	+	—
<i>lāyi</i>		+	+	—	—	—	—	—
<i>poterti</i>	(COL-) LOQUOR	+	+	—	—	—	—	—
<i>sujti</i>		+	+			•	+	•
<i>qmilti</i>		•	—	+	+	+	—	+
<i>mōjti</i>	NARRO	+	+	+		+	+	+
Osztyák		O.	Kaz.	Szin.	Mu.	Sur.	Ser.	I.
<i>īast-</i>	DICO	+	+	+	+	+	•	+
<i>lay-</i>		+	—	—	—	—	—	—
<i>alət-</i>		—	+	—	—	—	—	—
<i>lop-</i>		—	•	—	—	—	—	+
<i>nērn-</i>		—	—	—	—	—	—	+
<i>pōtort-</i>	(COL-) LOQUOR	+	+	+			+	+
<i>nōyom-</i>		+	+	+		+	+	+
<i>mońs-</i>	NARRO	+	+	+			+	+

+ = fő funkció; • = más jelentés; — = a szó nem ismeretes.

Az üresen hagyott kocka azt jelenti, hogy a rendelkezésemre álló anyag alapján a szó meglétét vagy hiányát nem tudtam eldönteni.

Összegzésképpen vizsgáljuk meg a beszélést jelentő szavak négy jelentésségét az obi-ugor nyelvekben. A vogulban a DICO funkciót a *lāwi* (É., T.) vagy valamelyik képzős származéka (KL., ÉV., P., K.) tölti be. A LOQUOR és a COLLOQUOR funkcióra három etimológiailag különböző ige szolgál: *poterti* (É.), *qmilti* (KL., ÉV., P., T.) és a *sujti* (főleg É., K.). A COLLOQUOR funkcióra csak egyetlen nyelvjárásban foglaldott le külön ige: *loqxtati* (K.). A NARRO funkciót minden vogul nyelvjárásban a *mōjti* tölti be. — Az osztjákban a DICO funkciót illetően meglehetősen tarkaság uralkodik. Csak a *īast-* ige van meg majdnem minden nyelvjárásban, a Kaz., Ser. és Ni. nyelvjárásokban a DICO funkciót a *lop-* ige tölti be. Ezenkívül az O. nyelvjárásban nem is a *īast-* a leggyakoribb, hanem a *lay-*. Az É. énekekben emellett megvan

az *alot*-ige is. Az I. nyelvjárásban a *nērr-* szó is használatos ebben a funkcióban. A *(COL-)LOQUOR* kifejezésére csak két ige van: a *pōtärt-*, ezt megtaláljuk minden osztják nyelvjárásban, de mellette előfordul a *hōyom-* is (Szin., Kaz., I.) hasonló funkcióban. A *NARRO* funkció kifejezésére az egész osztják nyelvterületen a *mońs-* igét használják.

Az indoeurópai nyelvekben — Buck kutatásai szerint — a *DICO*-igék konzervatívabbak, mint a *LOQUOR* kifejezésére szolgálók. Pl. a lat. *dicere* minden újlatin nyelvben megvan, míg a lat. *loquor* helyén egészen más igéket találunk. Hasonló a helyzet a balti finn nyelvekben is (SRO: 174). Mint láttuk ez a tétel nem érvényes az obi-ugor nyelvekre. A *DICO* funkcióra mindkét nyelvben más-más ige foglalódott le (egyezés csupán a vogul és az osztj. O. között van, azonban itt is kölcsönzésről van szó!). Ezzel szemben mindkét obi-ugor nyelvben megvan a *potért-* tő, igaz ugyan, hogy a vogul nyelvjárások közül csak az É.-ban. Nem igazolódik teljesen az a tétel sem, hogy a *DICO*-igék száma kisebb, hiszen mindkét funkció kifejezésére számos ige szolgál. A legérdekesebb azonban, hogy a beszélést jelentő obi-ugor szavak egyikének sincs biztos etimológiai megfelelője sem a magyarban, sem a finn-permi ágban.

A gondolkodást jelentő szavak körében négy jelentésegységet különíthetünk el: *COGITO*, *MEDITOR*, *SCIO* és *DELIBERO*. A *COGITO* és a *MEDITOR* közé gyakran nem lehet éles határt vonni; az obi-ugor nyelveknek ugyanis ezekre a fogalmakra nincsenek külön szavaik, sokszor csak az ige tranzitív vagy intranzitív használata (esetleg képzős származéka) mutatja, hogy melyik funkcióról is van szó. A *SCIO* és a belőle alakult segédigei funkciók mindig világosan elkülöníthetők a többi jelentésegységektől. A *DELIBERO* rokon a *MEDITOR*-ral, ezért néha keverednek. — A gondolkodást jelentő szavak ritkábban fordulnak elő, mint a beszélést jelentő igék, különösen versben találunk igen gyéren gondolati tevékenységre vonatkozó kifejezéseket.

A gondolkodást jelentő obi-ugor igék funkció szerinti megoszlását és fő jelentésegységeit a 2. táblázat szemlélteti.

Összegezésül vizsgáljuk meg, hogyan fejezik ki az obi-ugor nyelvek a gondolkodást jelentő szavak jelentésegységeit. A *COGITO* minden vog. nyelvjárásban a *nam*i vagy *namsi*, kivéve a T. nyelvjárást, itt a *vojlaté* szót találjuk ebben a funkcióban. A *MEDITOR* nem különül el a *COGITO*-tól olyan élesen, hogy más szócsaláddal fejeznék ki: a vog. nyelvjárásokban ezt a funkciót a *namšaxti* tölti be a vog. T. kivételével, ahol a *vojlaté* igét használják. A vog. É.-ban a *tumajti* is használatos. A *SCIO* viszonylatában minden nyelvjárás egységes képet mutat. E funkciót a *xańsi* tölti be az egész nyelvterületen. A vog. É. és K. nyelvjárásokban ezzel párhuzamosan jelentkezik a *vā'i*. A segédigei szerepkörre két ige van: *xāsi* (É., KL., K.) és *šil-* (ÉV., P., T.). A *DELIBERO* funkciót három ige tölti be: *ärtéli* (É.), *sönäti* (P.) és *esəpläxt-* (K.). — A *COGITO* és a *MEDITOR* funkciót minden osztják nyelvjárásban a *nōm-* vagy *nōmäs-* fejezi ki. A *SCIO* kifejezésére az osztjákban több ige is használatos: *ū-* (I.) vagy *ūjət-* (Szin., Sur., Kaz.) és az *oš-* (O.). Segédigéül minden osztj. nyelvjárásban a *xaš-* szolgál. A *DELIBERO* funkció betöltésére csak az É. nyelvjárásokból találtam példát: *ärtal-* (O., Szin., Kaz.).

A gondolkodást jelentő szavak viszonylag egységesebbek a beszélést jelentőknél, hiszen közöttük több olyan szó is van, amely mindkét obi-ugor

nyelvben megtalálható ugyanabban a jelentésben és funkcióban (vog. *nəm-* ~ osztj. *nōm-*; vog. É. *vā'i* ~ osztj. I. *ū-*; vog. É. *χās-* ~ osztj. *χās-*). Vannak közös idegen eredetű szavak is (vog. *vojlaté* ~ osztj. *oi* 'Gedanke'; vog. *tu-*

2. TÁBLÁZAT

Vogul	Funkció	Szo.	FL.	KL.	ÉV.	P.	K.	T.	
<i>nəmsi</i>	COGITO	+	+	+	+	+	+		
<i>nəmsaxti</i>	MEDITOR	+	+			+	+		
<i>tumajti</i>		+	+	-	-	-	-	-	
<i>vojlaté</i>		-	-	-	-	-	•	+	
<i>χāsi</i>		+	+	+	+	+	+	+	
<i>vā'i</i>	SCIO	+	+	•	•	•	+	•	
<i>χāsi</i>		+	+	-	-	-	+	-	
<i>šil-</i>		•	-	-			+	-	+
<i>ārtéli</i>		+	+						
<i>sōnāti</i>	DELIBERO					+			
<i>šəplāxt-</i>							+	•	
Osztyák		O.	Kaz.	Szin.	Mu.	Sur.	Ser.	I.	
<i>nōm-</i>	COGITO	+	+			+			
<i>nōmšs-</i>	MEDITOR	+	+	+				+	
<i>oš-</i>	SCIO	+							
<i>ūjat-</i>			+	+					
<i>ū-</i>									+
<i>χās-</i>		+	+	+				+	+
<i>ārtal-</i>	DELIBERO	+	+	+			-	-	

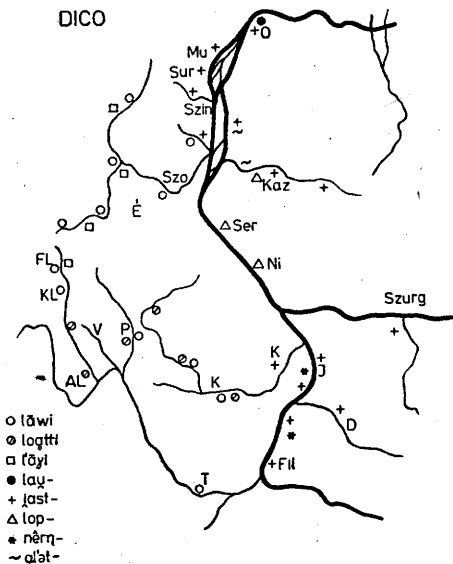
+ = fő funkció; • = más jelentés; - = a szó nem ismeretes.

majti ~ osztj. *tuma* 'tanács'; vog. *ārtéli* ~ osztj. *ārtal-*). Megjegyzendő azonban, hogy a gondolkodást jelentő obi-ugor szavak egyikének sincs a magyarban megfelelője, sem a finn-permi ágba. Az egyező etimológiák csak az obi-ugor egység vezethetők vissza, s közöttük sok a jövevényszó.

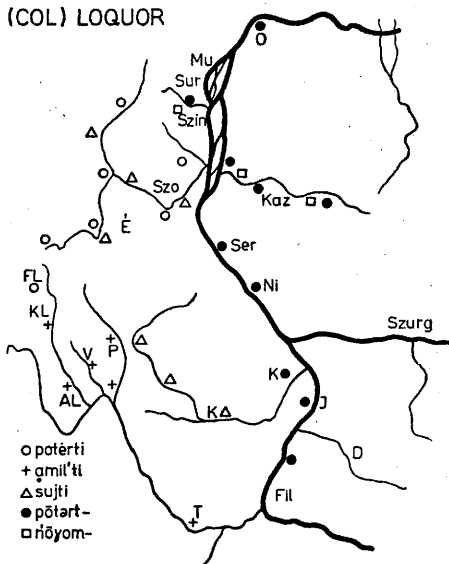

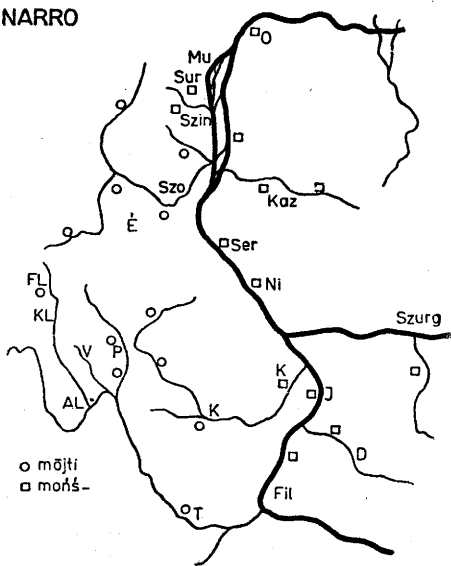
DICO

(COL) LOQUOR

NARRO

COGITO

